

BİR TERİM OLARAK “ARNAVUT”: 18. YÜZYIL OSMANLI DÜşÜNCESİNDE ARNAVUTLAR

Uğur BAYRAKTAR*

ÖZ

Bu çalışma, modern Osmanlı dönemi öncesinde Osmanlı devlet adamları ve düşünürlerinin - modern öncesi dönemde etnik isimleriyle anılmış - Arnavut topluluklara karşı geliştirdiği söylemleri incelemektedir. Büyük ölçüde 18. yüzyıldaki Osmanlı vakanüvislerinin “Arnavut” sözcüğünü ilişkilendirdiği bağlamaları irdeleyerek Osmanlı müesses nizamında Arnavutlara karşı geliştirilmiş basmakalıp ve sıklıkla pejoratif ifadeler içeren söylem diline odaklanmaktadır. 19. yüzyıl ve sonrasında bilhassa Batılı şarkiyatçı söylemlerde pejoratif sıfatlarla birlikte anılan “Arnavut” terimini, kolonyalizm öncesinde de Osmanlı seçkinleri arasında başka bir veçhe ile de olsa görmek ilginçtir. Bu makale, bir yandan bu seçkinlerin imparatorlukta bir çok göçer topluma ilişkin olumsuz kanaatlerinin etnik terimlerle ilişkilendirmedeki Halduncu düşünceyi incelerken bir yandan da bu ilişkilendirmenin 18. yüzyıldaki isyanlar sonrasındaki değişen veçhelerini ve hâkim Osmanlı söylemlerinde köklü bir yer alıp almadığına ışık tutmaktadır. Bu çalışma, Osmanlı kamu düzen, ordusu ve din anlayışı konuları üzerinden bu söylemin “Arnavut” terimiyle nasıl ilişkilendirildiğini ele alarak, Osmanlı elitlerinin bu söyleminin 19. yüzyılda “modern” ve “şarkiyatçı” saikler ile Arnavut topluluklarına yöneltilmiş pejoratif dilin temelini oluşturup oluşturmadığını araştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arnavut, Tarihyazımı, Vakanüvislik, şarkiyatçılık, Osmanlı İsyancıları.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, ORCID: orcid.org/0000-0001-8451-6271, E-posta: ugur.bayraktar@asbu.edu.tr

UĞUR BAYRAKTAR

“ALBANIAN” AS A TERM: ALBANIANS IN THE 18TH CENTURY OTTOMAN THINKING

ABSTRACT

This study examines the discourse Ottoman statesmen and scholars had developed for the Albanian communities, which was exclusively identified by their ethnic identities. Based mostly on the contexts the 18th century Ottoman chronicles associated with Albanians, it focuses on the stereotypes and pejorative expressions in the discourses the Ottoman establishment brought about in addressing the Albanians. Consideration of the term “Albanian,” which was mostly associated with pejorative adjectives particularly in the Orientalist discourses of the 19th century, in a different context in the discourses of the Ottoman elites before the age of colonialism is quite intriguing. This article examines the Khaldunist perspective of these elites in association with their mostly negative opinions about the mobile populations of the empire. At the same time, it sheds light on the changing aspects of this association in the aftermath of the rebellions in the 18th century and whether this association became permanent in the dominant Ottoman discourse. Focusing on themes such as Ottoman public order, army, and confessional considerations, this paper deals with how the term “Albanian” was associated with the discourse of Ottoman elite and investigates whether the latter constituted the base of the pejorative discourses of the 19th century that targeted the Albanian communities with “modern” and “orientalist” motives.

Keywords: Albanian, Historiography, State Chroniclers, Orientalism, Ottoman Rebellions.

EXTENDED ABSTRACT

This article investigates the discourse the Ottoman statesmen and scholars had developed for the term “Albanian” based on the 18th century Ottoman chronicles. It departs from the premise that the Ottoman elites were classifying - among other mobile populations of the empire - different Albanian communities of the empire in an essentialist manner before the Orientalist discourses of the 19th century. Not surprisingly, the Ottomans mostly considered the term “Albanian” in association with pejorative adjectives. Based on a selection of the 18th century Ottoman chronicles, this study deals with the making of these associations with a particular focus on the “Albanians” as “the yeast dough of sedition,” “brave and valiant irregulars,” and “Muslim-looking infidels.” Considering the Ottoman elite’s concerns of “public order,” especially in the aftermath of several rebellions

BİR TERİM OLARAK “ARNAVUT”: 18. YÜZYIL OSMANLI DÜŞÜNCESİNDE
ARNAVUTLAR

in the 18th century, the former gradually held “Albanian” responsible for any public disorder, particularly in the imperial capital. While this was a different sort of “ethnic” solidarity mentioned in the literature, the participation of many rural immigrants, most of which were Albanians, in the Patrona Halil Rebellion brought about pejorative discourses about unruly mobs. This article deals with the particular process when the threat of the term “Albanian” posed to the Ottoman sovereignty was gradually embedded into their ethnic markers. Of course, this was partly due to the skills of the different Albanian communities in terms of mobilisation. The fact that the Albanian communities were able to command the mob thanks to their “ethnic” solidarity was decisive in terms of shaping the Ottoman discourse in an adverse manner, which explained the collective wrongdoings of the group due to their migrant nature. In addition to the association of the Albanians with phrases that eventually implied the violation of the order, the prejudice gradually held responsible whatever it came to mean “Albanian” as an ethnic group for any kind of misdemeanour. Despite the clear-cut, and at times flagrantly abusive, discourses that associated the term “Albanian” with public disorder, the military services of the different Albanian communities offered to the Ottoman government distorted this pejorative association.

Compared to the stigmatisation of the “Albanians” due to their role in the popular rebellions of the 18th century, the discourse the Ottoman elite developed concerning their banditry or irregular services followed an oscillating trajectory. On the one hand, the Ottomans praised the Albanian warriors due to their bravery and combat skills, ending up this time, however, with another set of essentialist associations that highlighted the positive traits. On the other hand, occasional acts of disobedience ranged from not serving in battlefronts until the very moment of being paid to showing up in decreasing numbers in the same battlefronts. In addition to the disobedience with which they were associated due to their participation in many rebellions of the 18th century Istanbul, the “Albanians” as a term used by the Ottoman elite deteriorated following the disobedience of the Albanian irregulars during the battles.

After dealing with the Ottoman elite’s representations of the “Albanians” in terms of public order and military, this paper proceeds to the discussion of the different Albanian communities’ cultural traits the predominant Ottoman discourses targeted. In particular, the third section of the paper deals with the Albanian kanun, or “customary law,” to understand how the social and legal practices in accordance with this law contributed to the making of the Ottoman stereotypes about what the term “Albanian” stood for. Focusing particularly on besa, a culturally charged word which might be

translated to English as peace treaty, alliance, truce, blood peace, reconciliation, reconciliation guarantee, hospitality, the honour of the house, safety guarantee, and also oath, word of honour or given word, loyalty, and trust, this paper deals with the latter meanings, i.e., word of honour, to investigate how this “chivalric” deed contributed to the formation of the Ottoman elite’s pejorative understanding of Albanians as “stubborn” people. In other words, this paper demonstrates that the strict adherence to besa, which was guided by the practices of different customary laws of the Albanian communities, might have been yet another trajectory of Ottoman stigmatisation of Albanians. It questions whether the Ottoman elite transformed the cultural codes of a community, i.e., besa, to dispositional traits, further serving to the pejorative discourses about the term Albanian. Needless to say, this paper demonstrates the practice of besa in its relation to the political affairs between the Albanian communities and the Ottoman government. That is, instead of the Ottoman elite’s pejorative association between the besa and stubbornness, this article elaborates the notion of besa as one of the cultural practices that facilitated social cohesion among the fellow Albanians, which, not surprisingly, was detrimental to the ideals of the Ottoman government. In this sense, this paper shows that the besa and the supposedly “incorruptible” bonds it created among the different communities of Albanians were one of the prominent factors underlying the collective actions of the latter.

In a similar context, the rest of the section deals with the cases of crypto-Christianity observed in some Albanian communities, a subject still popular among the right-wing popular publications of today. Highlighting one of the neglected facts in Ottoman historiography, i.e., relatively late Islamisation of most Albanian communities, this article questions the extent of both crypto-Christianity, a phenomenon that was observable in modern northern Albania and southern parts of modern Kosovo, and the late-Islamisation in the making of Ottoman pejorative terms stigmatising the term “Albanian.” While the fluidity some Albanians demonstrated in terms of shifting their confessions between Catholicism and Islam depending on the prospects of material benefits was a protracted process that continued until the 19th century, this article investigates the part this phenomenon contributed to the further deterioration of the Ottoman elite’s stereotypes about the different Albanian communities. As the Ottoman government promoted an officially regulated Sunnism, i.e., Hanafi school, thus setting the guidelines of being a “true” Muslim, the fluidity in confessions as well as some “condemned” religious practices of some Muslim Albanians clashed with the official teachings of Islam.

BİR TERİM OLARAK "ARNAVUT": 18. YÜZYIL OSMANLI DÜŞÜNCESİNDE
ARNAVUTLAR

In the last section, this paper entertains the notion of Khaldunist principles in the context of the everchanging traits the Ottoman elites attributed to what the term "Albanian" stood for. It underlines that the Khaldunist dichotomy of "settled and nomadic" might have formulated the template for the Ottoman elite's representation of Albanians. In this sense, it was not merely Albanians but other nomadic or migrant communities of the empire that came to be renowned with their ethnic identifiers, such as nomadic Turks, Circassians, and Kurds. In the particular case of the Albanian communities of the empire, this article demonstrates that the features that are associated with being nomadic in the Khaldunist sense were the positive traits of Ottoman essentialism. While the Khaldunist template was, thus, applicable to Ottoman essentialist representations of Albanians, the stigmatisation of the latter was also associated with the state-centered thinking of the Ottoman elite.

In conclusion, this article examines how the Ottoman elites - in the particular cases of 18th century chroniclers - interpreted the term "Albanian" among other professional and ethnic groups. In this context, this study contributes to the literature that has only indirectly and insufficiently dealt with such associations that targeted many nomadic communities of the Ottoman Empire. On the one hand, the Ottoman elite had developed appraisal for the Albanians due to their military service to the empire. On the other hand, they brought about a pejorative discourse for them due to the threat they posed to the Ottoman notion of order. This discourse, however, was a product of fluctuation the ups and downs of which were set mostly by the political considerations of the Ottoman elite. Thus, this article argues that the representations of the term "Albanian," which the Ottoman officials increasingly associated with negative adjectives particularly in the second half of the 19th century following the resistance against the Tanzimat reforms, precedes the ages of modernisation, colonialism, and orientalism. Showing that this fluctuating discourse of the 18th century precedes that of the 19th century, this paper claims that the former which was mostly shaped by the Ottoman elite's understandings of public order, military, and religion constitutes the foundations of the 19th century discourse, which was more definite in terms of stigmatisation. Even though the traits the Ottoman elites attributed to the term "Albanian" - and any other similar communities of the empire in terms of "order," "hygiene," "moral," and "class," had drastically changed in the course of the centralisation reforms of the 19th century, one should note that the ones highlighting "order" did not undergo such a major change. In other words, the attributions the Ottoman elite had developed with respect to the different Albanian communities of the empire

offer us an interesting insight into how the Ottoman mentality had transformed from the 18th century to the 19th century. Though this is the subject of a much broader study, this article demonstrates that the vocabulary the members of the Ottoman establishment developed with pejorative attributes to many nomadic populations of the empire including the Albanians was an original discourse that had taken ethnic, geographical, and class considerations into account, constituting one of the bases of the official discourses of the “modern” period.

Giriş

Yugoslavya'nın “Arnavut” tabirinin bir sözcük olarak karşıladığı anlamlar çok karmaşık. Bir yandan 19. yüzyılda bugün Arnavutluk olan topraklarda araştırma yapmış birçok “Batılı” araştırmacının bölge ve bölge halklarına ilişkin genellemeler üretmiş olduğu açık. “Hasta adam” olarak temsil edilen Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olduğu “şark meselesi” yanında bu tür temsiller Arnavut sözcüğüyle ilişkilendirilmiş basmakalıp bir anlatıyı ve bu tür genellemeleri perçinlemekte ve yeniden üretmekteydi. Bu çalışmanın özellikle ele aldığı 18. yüzyıl ve sonrası dönemde Osmanlı siyasi ve askerî konjonktürüne göre olumlu ve olumsuz sıfatlarla değişkenlik arz eden bir söylemin de buna benzerlik arz ettiği söylenebilir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihten silinmesi bu ilişkilenecek köklü bir şekilde değiştirmemiş, aksine geleneksel-modern ikiliğinin türevlerinde günümüze kadar uzanacak çığ “Balkan tipi” temsillerinin önünü açmıştır. Bu bağlamda, “Arnavut” sözcüğü çoğunlukla “şiddete düşkün”, “başına buyruk”, “inatçı”, ve “güvenilmez” gibi birçok tabirle eşanlamli kullanılmıştır denebilir.¹ Bu ilişkilendirmenin Yugoslavya ve Arnavutluk'taki sosyalist rejimlerin çöküşü sonrasında “barut fıçısı” olarak tanımlanan etnik milliyetçilik ve bölgeden Avrupa'ya yapılan düzenli veya düzensiz göçün sonucu olarak “Arnavut” sözcüğünün mafya, kaçakçılık ve sair yasadışı kavramlar ile bir tutulduğunu belirtmek gerek. Blumi'nin belirttiği veçhile “Arnavut” tabiri bir yandan “soylu vahşi” (*bon sauvage*) şeklindeki ideal bir “Balkan tipi”ni yeniden üretmeye hizmet ederken bir yandan da birçok haber başlığında yer aldığı şekliyle Batılı toplumların güncel tüketim için nasıl 19. yüzyıl klişelerini muhafaza ettiğini göstermektedir.²

¹ Isa Blumi, “The Commodification of Otherness and the Ethnic Unit in the Balkans: How to Think about Albanians”, *East European Politics and Societies*, Cilt 12, Sayı 3, 1998, s. 528.

² Blumi, *a.g.m.*, s. 528-29.

BİR TERİM OLARAK “ARNAVUT”: 18. YÜZYIL OSMANLI DÜŞÜNCESİNDE
ARNAVUTLAR

Bu çalışma, “medeniyet” ve “şarkiyatçılık” söylemleri öncesinde “Arnavut” sözcüğü özelinde bir etnik sözcüğün karşılığı olan anlamların kökeni ve gelişimini incelemektedir. Özellikle 19. yüzyılda birçok Osmanlı yetkilisinin “medeniyet” söylemi bağlamında, “Arnavut” sözcüğü ile “cehalet” başta olmak üzere sair olumsuz yargılar arasında kurduğu bağlantının “modern” anlamda etnik bir damgalama olduğu söylenebilir. Buna rağmen bu çalışma, etnik bir belirleyici olarak “Arnavut” sözcüğüne yüklenen anlamların erken modern döneme uzanan karmaşık bir süreçte şekillendiğini iddia etmektedir. Çoğunlukla basmakalıp ve sıklıkla aşağılayıcı bir söylem ve imparatorluğa hizmet açısından övgü ve sadakat söylemi arasında gelişen bu süreci inceleyerek bu çalışma Osmanlı tarihyazımındaki “Arnavut” imgesini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu sürecin nedenlerini açıklamak yerine, bu çalışma bir etnik belirleyici olarak ortaya çıkan “Arnavut” sözcüğünün çağrıştırdığı muğlak söylemlerin yerini alan aşağılayıcı ve olumsuz söylemin ortaya çıkışının arkasındaki sosyopolitik dinamiklere odaklanmaktadır.

Osmanlı tarihyazımı bağlamında, etnik bir topluluğu belirtir hâliyle “Arnavut” sıfatının karşıladığı anlamlar açısından 19. yüzyılda iki farklı kırılma anından bahsedilebilir. Bu kırılmalardan ilki, Reinkowski’nin Kuzey Arnavutluk için dile getirdiği şekilde, yüzyılın ortasında gerçekleşmişti. Bu dönüşümde, Osmanlı devlet adamlarının “düzen ile birlikte refah” şeklinde özetlenebilecek ideolojisi sonucu olarak bu tarihe dek karmaşık da olsa “iyi hizmet” ve “sadakat” gibi olumlu hasletleri de içeren “Mirdita” sözcüğü bu tarihten sonra geri dönülmez bir şekilde “isyankârlık” ve “eşkıyalık” ile anılır olmaya başlamıştı.³ İkinci bir kırılma olarak, 1789 ve 1808 yılları arasındaki, Osmanlı tarihçiliğinde “dağlı isyanları” olarak çalışılmalı dönem gösterilebilir. Bu dönemde de “Mirdita” sözcüğünde olduğu gibi kimi Arnavut klanlarının “düzen karşıtı” olması sebebiyle dönüşü olmayacak şekilde çeşitli olumsuz mefhumlarla ilişkilendirildiğini görmek mümkün.⁴ Bu bağlamda “Arnavut” ile “dağlı eşkıya” arasındaki ilişkiyi inceleyen - pek de şarkiyatçılıktan uzak denemeyecek - çalışmasında Anscombe, Osmanlı Arnavutlarının eşkıyalığa yöneliminin sebeplerini araştırırken Osmanlılarca

³ Maurus Reinkowski, “The Imperial Idea and Realpolitik - Reform Policy and Nationalism in the Ottoman Empire”, *Comparing Empires: Encounters and Transfers in the Long Nineteenth Century*, (ed.) Jörn Leonhard and Ulrike von Hirschhausen, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2011, s. 467.

⁴ Bu dönem hakkındaki klasik eser için bkz. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyancıları (1791-1808)*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1983.

UĞUR BAYRAKTAR

“Arnavut” sözcüğünün bir etnik belirleyici olarak kullanıldığına dikkat çekmektedir.⁵ Anlaşılabilirliği üzere, bu tür etno-karakteristik ilişkilendirmeler sadece Arnavutlara özgü olmayıp dağlı veya hareketli olan Gürcü, Abhaz, Çerkes, Kürt ve Roman topluluklarını da içermekteydi. Osmanlı seçkinleri arasında tebaanın tarifinde etnik isimlerin kullanılması nadir olmasına rağmen, “Arnavut” terimi bu konuda istisnalardan birini teşkil etmekte.⁶ Bu dönemde “dağlı eşkıya” kadar başıbozuk askerler olarak da hizmet vermiş Arnavutlara ilişkin de yine benzer etnik ifadeler mevcut. Erdem, Yunan Bağımsızlık Savaşı sırasında Arnavut birine yöneltilen bir eleştirinin çeşitli Arnavut alt-topluluklarını gözetmeksizin tüm gruba karşı yöneltilen aşağılayıcı basmakalıp tabirlere dönüşebildiğini belirtmekte.⁷ Bu dönüşüm ise oldukça yaygındı, soyadlarının olmadığı bir çağda “eşkıyalar ve diğer benzer sıradan Arnavut kişiler sıklıkla bir lakap olarak Arnavud ismini taşımaktaydı.”⁸

Belirli bir bölgede yaşayan ya da belli etnik-dini topluluklara dair erken modern Osmanlı dönemine ilişkin çalışmalardan hareketle bu çalışma 18. yüzyıldaki isyanlar ve bu isyanları yazan Osmanlı vakanüvisleri özelinde ortaya çıkan “Arnavut” tabirinin karşıladığı anlamları 19. yüzyılın öncesine uzanan bir bağlamda inceleyecektir.⁹ Bu açıdan bakıldığında bu çalışma öncelikle “Arnavut” sözcüğü ile birlikte anılan sıklıkla hakaretamiz sözcük dağarcığının 18. yüzyılda bu kadar keskin olmadığını göstermektedir.

⁵ Frederick F. Anscombe, “Albanians and “Mountain Bandits”, *The Ottoman Balkans, 1750-1830*, (ed.) Frederick F. Anscombe, Markus Wiener Publishers, Princeton 2006, s. 87-113.

⁶ Antonis Anastasopoulos, “Albanians in the Eighteenth-Century Ottoman Balkans”, *The Ottoman Empire, the Balkans, the Greek Lands: Toward a Social and Economic History*, (ed.) Elias Kolovos, Phokion Kotzageorgis, Sophia Laiou ve Marinos Sariyannis, Isis Press, İstanbul 2007, s. 40.

⁷ Y. Hakan Erdem, “Perfidious Albanians and Zealous Governors: Ottomans, Albanians and Turks in the Greek War of Independence”, *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850 Conflict, Transformation, Adaptation*, (ed.) Antonis Anastasopoulos ve Elias Kolovos, University of Crete, Rethymno 2007, s. 214.

⁸ Ryan Gingeras, *Sorrowful Shores: Violence, Ethnicity, and the end of the Ottoman Empire, 1912-1923*, Oxford University Press, Oxford 2009, s. 33.

⁹ “Çorumlu” veya ‘Kızılbaş’ gibi dini veya coğrafi kimliklerden ortaya çıkan terimlerin Osmanlı bağlamındaki söylemlerini inceleyen benzer çalışmalar için bkz. Helga Anetshofer, “Are You From Çorum?” : Derogatory Attitudes Toward the “Unruly Mob” of the Provinces as Reflected in a Proverbial Saying”, *Disliking Others: Loathing, Hostility, and Distrust in Premodern Ottoman Lands*, (ed.) Hakan T. Karateke, H. Erdem Çıpa ve Helga Anetshofer, Academic Studies Press, Boston 2018, s. 321-333; Ayşe Baltacıoğlu-Brammer, “One Word, Many Implications: The Term ‘Kızılbaş’ in the Early Modern Ottoman Context”, *Ottoman Sunnism*, (ed.) Vefa Erginbaş, Edinburgh University Press, Edinburgh 2019, s. 47-70.

BİR TERİM OLARAK “ARNAVUT”: 18. YÜZYIL OSMANLI DÜŞÜNCESİNDE ARNAVUTLAR

“Arnavut” terimi, en azından söylem düzeyinde, sorun ve veya isyan ile anılmış fakat aynı söylem ayrıca Arnavutların sergiledikleri eylemler üzerinden değişiklik de göstermişti. Osmanlı vakanüvislerinin bir “etnik kategori” olarak ele aldığı “Arnavutlar” bir yandan Osmanlı nizamını ihlal edip isyan ettiğinde yeni aşağılayıcı sıfatlar edinmiş ama Osmanlı ordusunun sorun yaşadığı muharebelerde savaştaki başarılarıyla bu sıfatlar ters yüz edilerek övülen bir topluluk olmuştu. Bu düzen ve paralı askerlik mefhumları üzerinden gelişen karmaşık ve değişken etnik ilişkilendirmeye Osmanlı Arnavutlarının - aşağıda daha ayrıntılı inceleneceği üzere - dinle olan ilişkileri ve kendi “kanun”larının gereğini yapmaları gibi sosyokültürel hususlar da katkıda bulunmaktaydı. Bu sürecin de etkisiyle 19. yüzyılda birçok pejoratif sıfatın “Arnavut” ile eşanlamlı hâle gelmesinde bu farklı dinamikler önemli bir yer tutmaktaydı.

1. “Fesadın Hamur Mayası” Olarak Arnavutlar

16. yüzyıl Osmanlı idaresinde etnik köken boyutunu ırk (*cins*) üzerinden araştıran Kunt, bu klasik çalışmasında ırk etrafında yeni bir yönetimin şekillenmiş olmasının mümkün olup olmadığını sormakta.¹⁰ Erken modern dönemde “ırk” dayanışmasının çağrıştırdıklarına temkinli yaklaşan Kunt, yine de 17. yüzyıl Osmanlı yazınına bakarak imparatorluk yönetimindeki Arnavutların yükselişini teyit etmekte. Aslen bir Arnavut olan ve kariyerlerini bu Arnavut bağları sayesinde geliştiren Köprülü ailesinin görevde kaldığı döneme atıfta bulunarak Kunt mezkûr Arnavut yükselişinin yüzyılın ikinci yarısında da ilerlediğini ifade etmekte.¹¹ İmparatorluk idaresindeki yükseliş haricinde ise 17. yüzyılın sonunda “Arnavut” imgesi nasıldı sorusuna verilecek cevap biraz güç. Zira imparatorluk dâhilinde bir yandan mühim görevlerde yer alan Arnavut paşalar bir yandan da - 1683’ten itibaren diğer başıbozuk güçlerle birlikte - Osmanlı ordusunda hizmet veren Arnavut paralı askerler bu imgeye karmaşık bir katkı sunmaktaydı.

18. yüzyılda gerçekleşmiş isyanlara bakıldığında, Osmanlı seçkinlerinin isyanlara katılanlar için ve sıklıkla alt sınıflara yönelik önyargı, klişe ve karşıtlık temelinde zengin bir söz dağarcığı ortaya çıkardığı

¹⁰ Metin İbrahim Kunt, “Ethnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth-Century Ottoman Establishment”, *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 5, Sayı 3, 1974, s. 237.

¹¹ Aynı yerde, s. 236, 238.

söylenbilir.¹² Bu söz dağarcığı 17. yüzyılda da sıklıkla “alçak”, “avâm”, “ednâ”, “sefil” ve “haşarât” gibi aşağılayıcı tabirler içerirken 18. yüzyılda bu sözcüklerin artan bir şekilde etnik ve mesleki kökenleri de hedef aldığı görülmekte. Osmanlı söylemindeki sıradan hakaretlerin yerini gitgide belirli etnik ve meslek gruplarını hedef alır bir hâle gelmesinde özellikle bu yüzyıldaki isyanlara katılmış ordu ve kentli kalabalıkların yaftalanması etkiliydi. Bu tabirlere dayalı bir söylem 1703 İsyanı çıktığında da mevcuttu, zira “işsizler ve yapacak daha iyi bir şeyi olmayan meraklılar [Et] Meydan[ın]’a olan yürüyüşe katılmış” ve isyanın bir parçası olmuşlardı.¹³ Kafadar’ın değerli çalışmasında belirttiği veçhile, yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren “küçük esnaf alt tabakası ve askerler arasındaki iktisadî ve siyasî ilişkilene, eylemde ortak bir irade dayatacak kadar sıkı bir şekilde kurulmuştu.” Bu ilişkide Kafadar’ın “lumpen esnaf” olarak nitelediği şehirli halk ve “ayak takımı”, şehre göç etmiş ve lonca yapılanması dışında küçük esnaf ve yevmiyeli işçilerden oluşmaktaydı.¹⁴ Kaldı ki 1703 İsyanına karşı düşmanca bir tavır alan Müminzâde Hasib Efendi *Ravzatü'l-Küberâ* adlı eserinde bu lumpen esnafı kimlerin oluşturduğuna - günümüz Türkçesinde bile argonun çok ötesinde olacak şekilde - sert bir cevap vermekteydi: “*bir alay Arnabud ve ... hîz ve pûşt berberân ve dellâkân*” ve “*târik-i köy ve kend bir alây etrâk-ı nâ-pâk ve hammâl-ı bî-idrâk ve hallâk u dellâk oğlanları*”.¹⁵

Osmanlı seçkinlerinin söyleminde bir yandan “berber”, “tellâk”, “hamal” gibi meslekleri ayırt edilirken bir yandan da “Arnavut” ve “pis Türkler” gibi etnik toplulukların hedef alındığı şehre göç etmiş kitleler arasında Arnavutların yeri belirgin bir düzeydeydi denebilir. Her ne kadar tam anlamıyla kapsamı kestirilemese de Faroqhi mahkeme kayıtlarına dayanarak Arnavutların İstanbul’a göçünün 16. yüzyılın sonlarından itibaren başladığını

¹² Marinos Sariyannis, “Mobs, Scamps and Rebels in Seventeenth-Century Istanbul: Some Remarks on Ottoman Social Vocabulary”, *International Journal of Turkish Studies*, Sayı 11, 2005, s. 1-2.

¹³ Rifaat A. Abou-el-Haj, *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te İstanbul, Leiden 1984, s. 17.

¹⁴ Kafadar sonrasında İstanbul’daki yeniçerilerin esnaflaşmasının sadece “lumpen esnaf” düzeyiyle sınırlı kalmadığını ayrıca daha yüksek rütbeli birçok yeniçerinin de lonca yapısı dâhilinde esnaflaşıklarını iddia ederek bu konudaki görüşünü gözden geçirmiştir. Cemal Kafadar, “Janisaries and Other Riffraff of Ottoman Istanbul: Rebels without a Cause?”, *International Journal of Turkish Studies*, Cilt 13, Sayı 1-2, 2007, s. 119. Ayrıca bkz. Betül Başaran, *Selim III, Social Control and Policing at the End of the Eighteenth Century: Between Crisis and Order*, Brill, Leiden 2014, s. 18.

¹⁵ Alıntılan Marinos Sariyannis, “Unseen Rebels: The ‘Mob’ of Istanbul as a Constituent of Ottoman Revolt, Seventeenth to Early Nineteenth Centuries”, *Turkish Historical Review*, Cilt 10, Sayı 2-3, 2020, s. 164.

BİR TERİM OLARAK "ARNAVUT": 18. YÜZYIL OSMANLI DÜŞÜNCESİNDE
ARNAVUTLAR

göstermekte.¹⁶ Bu göçün devam ettiği anlaşılmakta zira 18. yüzyılda İstanbul "on ila on iki bin Arnavut göçmene ev sahipli yapmaktaydı."¹⁷ 1730 Eylül'ünde Patrona Halil İsyanı çıktığında, isyankarların temelini de bu Arnavutlar oluşturmaktaydı.¹⁸ Kendisi de bir Arnavut olan Patrona Halil ayrıca - güvertesinde başarısız bir isyana önderlik etmesi öncesinde - Patrona gemisinde çalışmış kağıt üzerinde bir yeniçeriydi. İdama mahkûm edildiğinde, sadrazamın damadı ve rakibi olan Kapudan Mustafa Paşa tarafından kurtarılmış ve Niş'e kaçmıştı. İsyân çıkarmadaki becerilerini 1718'de Pasarofça Anlaşması'nın imzalanması sonrasında görevden alınacak olan Vidin valisine meydan okuyan isyana katılarak sınınamıştı. Patrona Halil sonrasında İstanbul'a kaçmış ve seyyar satıcılık, eskicilik ve tellallık gibi geçici işlerde çalışarak "lumpen esnaf"ın bir parçası olmuştu. İsyanda Patrona Halil'in önemini öne çıkaran husus ise kendisinin çoğunluğu hamam çalışanı ve kağıt üzerinde yeniçerilerden olup ayrıca sınıf-altı denebilecek, bekâr ve toplumdan dışlanmış erkeklerden oluşan Arnavut şebekesini seferber edebilmekteki yeteneğiydi.¹⁹

¹⁶ Suraiya Faroqhi, "Migration into Eighteenth-Century 'Greater Istanbul' as Reflected in the Kadi Registers of Eyüp", *Turcica*, Sayı 30, 1998, s. 173.

¹⁷ Fariba Zarinabaf, *Crime and Punishment in Istanbul, 1700-1800*, University of California Press, Berkeley 2011, s. 38.

¹⁸ Patrona'nın kısa hikâyesi şu kaynaklardan derlenmiştir. M. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1958, s. 132-33; Aktepe, *a.g.e.*, s. 132-33; Zarinabaf, *a.g.e.*, s. 57; Başaran, *a.g.e.*, s. 23; İsyân için ayrıca bkz. Robert W. Olson, "The Esnaf and the Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics?", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Cilt 17, Sayı 3, 1974; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4. Cilt, 1. Bölüm Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1961, s. 204-217. İsyana ilişkin birincil kaynaklar için ayrıca bkz. Faik Reşit Unat (ed.), *1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser: Abdi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1943; Bekir Sıtkı Baykal (ed.), *Destâri Sâlih Tarihi: Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1962; John Montagu Earl of Sandwich, *A Voyage Performed by the Late Earl of Sandwich Round the Mediterranean in the Years 1738 and 1739*, (ed.) T. Cadell Jun and W. Davies, Londra 1739; G. Smith, *A Particular Account of the Two Rebellions which happen'd at Constantinople in the Years MDCCXXX, and MDCCXXXI. At the Deposition of Achmet the Third, and the Elevation of Mahomet the Fifth: Composed from the Original Memorials drawn up in Constantinople: With Remarks, Explaining the Names, Offices, Dignities of the Port*, 1737.

¹⁹ Ergin'in "Arnavut tellâk bağlantısı" diye tanımladığı bu şebeke, imparatorluk başkentinde büyük kalkışmaya sebep olan sebeplerden biriydi. Nina Ergin, "The Albanian Tellâk Connection: Labor Migration to the Hammams of 18th-Century Istanbul, Based on the 1752 *Istanbul Hamâmları Defteri*", *Turcica*, Sayı 43, 2011.

UĞUR BAYRAKTAR

İsyan her ne kadar yeniçeriler ve lümpen esnaf arasındaki ittifakın bir sonucu idiye de isyanın başarılı gelişiminde Arnavut şebekesinin başarısı yadsınamazdı. Bu Arnavut bağlarının nasıl işlediği yeniçerilerin, isyan önderlerinin kural tanımaz hareketlerinden rahatsız olması sırasında ortaya çıkan bir ayrışmada görülmekteydi. 5 Kasım 1730'da bir yeniçeri zabitiyle tartışması sonrasında Patrona Halil, bu kişiyi “kendisine veya taraftarlarına dokunanın karşısında İstanbul'daki on iki bin Arnavut'u bulacağını” söyleyerek tehdit etmiş, yeniçeri zabiti de bütün Arnavutluk ile gelmesi durumunda bile hepsini imha edeceklerini iddia ederek karşılık vermişti.²⁰ Burada Patrona Halil'in tehditkâr ifadelerine şüpheyile yaklaşılsa bile bu İstanbul'daki Arnavutların isyanın omurgasını teşkil ettiği gerçeğini değiştirmiyor gibi.²¹

Arnavut isyancılarla mücadele etmede Osmanlı vakanüvisleri de önemli bir yer kaplamaktaydı. 18. yüzyılın başından itibaren Osmanlı kamu düzenine karşı hareket eden kesimlere yönelik gelişen aşağılayıcı söylemler, isyan gibi siyasî kalkışma hareketlerini ahlak, namus ve nizam mefhumlarının ihlali şeklinde ele almaktaydı.²² Bu hâliyle elbette olumsuz ve aşağılayıcı sıfatların isyankâr ahali ile özdeşleştirilmesi yeni bir olgu değildi. Konrad'ın da dile getirdiği veçhile, hâlihazırda “eşkiya” sıfatıyla anılan isyancılar bunun yanı sıra, “erâzil”, “bî-dîn ve bî mezheb” ve “bî-‘akl-ı eşhâs” veya “nâ-pâk” olarak da anılmaktaydı.²³ İsyanda Arnavutların çoğunluğu teşkil etmiş olmasının, isyancıları niteleyen sıfatların “Arnavutlar” ile anılır hâle gelmesini kolaylaştırdığı söylenebilir. Bunu Abdi'nin isyanın ardındaki gruplar arasında “birkaç erâzil makûlesi Arnavut ve çitak taifesinden ve Anadolu cebel Türkü ve bî-dîn ve bî-mezhepler”i göstermesi desteklemekte.²⁴ Abdi isyanın faileri arasında saydığı etnik toplulukları 1731'de başarısız bir başka kalkışma sonrasında “yeniden gelen Arnavut ve Laz ve Çingen ve Ermeni ve Rum ve Yahudi ve Kürt ve Bosnevî ve Anadolu Türkü ve Rumeli Çitağı”nı da kapsayacak şekilde genişletmekteydi.²⁵ Elbette Abdi'nin imparatorluğun göçer topluluklarını bu şekilde kolayca bir araya getirmesinin

²⁰ Aktepe, *a.g.e.*, s. 170.

²¹ Uzunçarşılı, özellikle Arnavut tellak ve kaldırımcıların isyandaki çoğunluğu teşkil ettiğini belirtmekte. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 214.

²² Felix Konrad, “Coping with “the Riff-Raff and Mob”: Representations of Order and Disorder in the Patrona Halil Rebellion (1730)”, *Die Welt des Islams*, Cilt 54, Sayı 3/4, 2014, s. 363.

²³ Konrad, *a.g.m.*, s. 375.

²⁴ Unat, *a.g.e.*, s. 28.

²⁵ Aynı yerde, s. 68. Ayrıca bkz. Sariyannis, “Unseen Rebels”, s. 165.

BİR TERİM OLARAK “ARNAVUT”: 18. YÜZYIL OSMANLI DÜŞÜNCESİNDE
ARNAVUTLAR

ardında bir Osmanlı seçkini olarak bu toplulukların devletin iktidarına yönelttiği tehdit yatmaktaydı denebilir.

“*Erâzil*” veya “ayak takımı” gibi daha öncesinde sultanın mutlak iktidarına meydan okumuş gruplar için kullanılmış terimler zamanla “Arnavutlar”ın olumsuz hasletlerini nitelemek için kullanılan sıfatlar hâlini aldı demek yanlış olmaz. Bu bağlamda, Patrona Halil “gayrimeşru çocuk” veya “günahkâr bir annenin çocuğu” anlamlarına gelebilecek “*mâder-be-hata*” tabiriyle anılarak çağdaş vakanüvislerden görebileceği en ağır ithamlara da maruz kalmıştı.²⁶ Arnavutların isyana katılımı bu bağlamda kendilerine yönelik damgalama sürecini hızlandırmıştı. Başka bir deyişle Osmanlı yetkililerinin ahlak, namus ve nizam mefhumlarına karşı çıkan kimi menfi özellikler ile imparatorluktaki kimi etnik toplulukları ilişkilendirdiği bu süreç oldukça siyasîydi. Bir grup olarak “Arnavutlar”, mezkûr mefhumları ihlal etmiş ve devlet söylemi de “Arnavut” sözcüğünün 18. yüzyılda sözcük anlamı dışında ne anlamlara geldiğini gözden geçirmeye başlamıştı. Bu bağlamda, Osmanlı kamu düzeninin düşmanlarını niteleyen sıfatlarla birlikte harmanlanarak Arnavutlar - 19. yüzyıldaki “medenileştirici söylem”in çok öncesinde - cahil insanlar olarak anılmaya başlamıştı. Subhî Mehmed Efendi eserinde tüm isyancıların “*cümlesi Arnabûd u evgâd ve hammâl u cemmâl makulesi bi-idrakler*”den yani “anlayıştan yoksun Arnavut, ahmak, hamal ve deveci gruplarından” oluştuğunu belirtmekteydi.²⁷

Bu söylemleri geliştiren imparatorluk seçkinleri, isyanlara katılmalarının sonucu olarak Arnavutlara dair ırkçı/özcü tabirleri devşirmekte de vakit kaybetmemişti. Subhî Efendi’ye göre, “fesat hamurunun mayası” (*hâmir-i mâye-yi fesad*) olan Arnavutlar, “cinslerinin gerektirdiği” (*ber-muktezâ-yı cinsiyet*) şekilde isyanın ateşini yakacak uygunsuzluklara girişmişti.²⁸ Bu “fesat” girişimin ardındakiler ayrıca “*ırk-ı şekâvet*”in üyeleri olarak temsil edilirken birçok Arnavut da “inat sahibi” (*mazharü’l-inâd*) olarak ele alınmaktaydı.²⁹ Bir başka vakanüvis Fındıklılı Süleyman Efendi ise çıkan kıtlıkta kötü bir yönetim sergilemesinden dolayı 1728’te görevinden alınmış başkentin kadısı olan Zülâli Hasan Efendi’yi elebaşı olarak göstermiş ve Patrona Halil’le temasa geçip onu tahrik etmesini de Hasan Efendi’nin

²⁶ Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi: Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte, 1730-1744*, (ed). Mesut Aydın, Kitabevi, İstanbul 2007, s. 63.

²⁷ Aynı yerde, s. 59.

²⁸ Aynı yerde, s. 24.

²⁹ Baykal, *a.g.e.*, s. 8-9.

“*hâ'in Arnavût cibillet-i aslîyesi*”ne bağlamıştı.³⁰ Karahasanoğlu'nun çalışmasında Zülâli Hasan Efendi'nin Arnavut olduğunu teyit eden herhangi bir kaynak olmadığını ifade etmesi, dönemin vakanüvislerinin “Arnavut” sıfatını nasıl saiklerle kullandığını göstermesi açısından oldukça önemli olsa gerek.³¹ Bir süredir “pis vücutlarının leşleri” (*cîfe-yi vücûd-ı habîseleri*) ile İstanbul'u kirleten “Arnavûd” taifesi, Subhî'nin temsiline göre, “hastalıklı yaradılışlarının kötülüğü” (*redâ'et-i fitriyye-i sakîme*) sebebiyle bu fesada girişmekteydi.³² Konrad'ın da belirttiği gibi Sâmî isyancıları insanlıktan ayrı tutmuş ve onları “haşerât” olarak nitelemişti.³³ Aşağıda da görüleceği veçhile, bu sıfat 18. yüzyıldaki Arnavut “eşkıya”ları nitelemeye sıklıkla başvurulmuş bir terim olacaktı. Bu noktada böyle bir söylemin dönemin vakanüvisleriyle sınırlı kalmadığını – sıklıkla bu kaynaklara dayanan – modern Osmanlı tarihyazıcılığında da devam ettiğini ve bunun da “asiler”in ele alınmasındaki siyasî taraflılığı göstermesi açısından önemli olduğunu belirtmekte fayda var. Münir Aktepe'nin Patrona Halil tarafından serbest bırakılmış hükümlüleri “haşerât” olarak nitelemesi ve Mehdi İlhan'ın Patrona Halil'i “çapulcu” olarak tasvir etmesi devlet-odaklı tarihçilikte isyan ve isyancılara ilişkin kimi siyasî inanışların nasıl hâlâ etkili olduğunu göstermekte.³⁴

Özellikle Arnavut olan göçmenler, kâğıt üzerindeki yeniçeriler ve çoğunluğunun yine yeniçeri olduğu huzursuz esnafın teşkil ettiği farklı toplum kesimlerinin Osmanlı yönetimine karşı ayaklanması elbette devlet düzeyinde kamu düzeninin muhafazasına yönelik güçlü önlemlere sebep olmuştu.³⁵ Bu her ne kadar ittifak oluşturmuş kesimler üzerinde kontrol sağlamaya yönelik girişimlerin bir parçası idiyse de alınan önlemlerin Arnavutlar ile asayişsizlik arasında bir bağ kurmaya başladığı söylenebilir. Patrona Halil İsyanı sonrasında, özellikle İstanbul'daki Arnavutlara karşı

³⁰ Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi Müri't-Tevârih*, 1. Cilt, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976, s. 6. Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 207, not 1.

³¹ Selim Karahasanoğlu, *A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)*, State University of New York, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Donald Quataert, Binghamton 2009, s. 186, not 48.

³² Subhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 99.

³³ Konrad, *a.g.m.*, s. 393.

³⁴ Aktepe, *a.g.e.*, s. 157; M. Mehdi İlhan, “Patrona Halil İsyanı Yayınlanmamış Bir Yazmanın Değerlendirilmesi”, *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi: Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2009, s. 607.

³⁵ Başaran, *a.g.e.*, s. 25.

BİR TERİM OLARAK “ARNAVUT”: 18. YÜZYIL OSMANLI DÜŞÜNCESİNDE
ARNAVUTLAR

genel tavır kötüleştirmeye başlamıştı.³⁶ Mart 1731 sonrasında, yeni sadrazam Topal Osman Paşa şehirde sokağa çıkma yasaklarını yürürlüğe koymuşken sıklıkla göçmen olan Arnavutların yoğun bulunduğu kahvehaneler ve hamamların kapatılması Arnavutlara yönelik önyargıları perçinlemişti.³⁷ Genel olarak Arnavutlar şehirden sürülürken, Osmanlı hükûmeti de Balkanlardaki görevlilere kaçan Hıristiyan ve Müslüman Arnavutların merhamet sergilemeksizin cezalandırılması konusunda emirler göndermekteydi.³⁸

İsyanının omurgasını oluşturmuş olmaları göz önünde bulundurulduğunda alınan önlemlerin İstanbul’daki Arnavutlara karşı makul bir misilleme olduğu söylenebilir. Ancak bu önlemler Arnavutları hedef kılmanın ötesinde onları kamu nezdindeki görünümünü çok daha sürekli bir şekilde değiştirmeye de başlamıştı. Örneğin, 1734/5 yılındaki bir irade İstanbul hamamlarındaki tüm emekçilerin adları, baba adları, memleketleri ve görünümünü de içerecek kayıtların tutulmasını emretmekteydi. Dahası Arnavutların adlarının yanına kırmızı renkle “Arnavut” diye şerh düşülmesi istenmekteydi.³⁹ Kırmızı kalemle işaretlenen “Arnavutlar”ın “sorunlu” gruplardan biri olarak kara listeye alındığı açık olmalı. Osmanlı tarihçisi Zarinebaf’ın da iddia ettiği gibi, bu politika bireylerden ziyade toplumsal grupları hedef alan polisiye önlemlerden biriydi.⁴⁰ Bu da “Arnavut” tabirinin en azından İstanbul’da “sorun” ile özdeşleştirileceği kelime dağarcığında yeni bir aşamaya işaret etmekteydi. Bu şekilde “Arnavut” sözcüğünün fesat, isyan veya cehalet mefhumlarını karşılayacak şekilde kullanılması bir yana, 18. yüzyılda tutulmuş defterler bu semantik ilişkinin Osmanlı kamu düzeni anlayışına yerleştiğini göstermekte.⁴¹ 1763 yılında III. Mustafa Kasımpaşa ve Galata’daki tüm kahvehaneler, bekâr odaları ve hanların defterlerinin çıkarılmasını istemişti. Bu defterleri tutmaktaki amacın “iş, loncalara üyeliği ve ikametgâhı olmayan başta Arnavutlar olmak üzere taşradan gelen göçmenleri” şehir dışına göndermek olması, “Arnavut” sözcüğünün kamu düzenine yönelik tehditle ilişkilendirildiğini göstermekte.⁴²

³⁶ Aynı yerde, s. 13.

³⁷ Zarinebaf, *a.g.e.*, s. 59.

³⁸ Aynı yerde, s. 60-61.

³⁹ Nina Ergin, “Mapping Istanbul’s Hammams of 1752 and Their Employees”, *Bread from the Lion’s Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities*, (ed.) Suraiya Faroqhi, Berghahn, New York - Oxford 2015, s. 108.

⁴⁰ Zarinebaf, *a.g.e.*, s. 129.

⁴¹ Örneğin 1752’de İstanbul hamamlarına ilişkin 1752 tarihli defter için bkz. Ergin, *a.g.m.*

⁴² Zarinebaf, *a.g.e.*, s. 129.

18. yüzyılın sonuna gelindiğinde “Arnavutlar” ile “fesat” arasındaki semantik ilişki çok daha sürekli bir nedensellik arz etmeye başlamıştı. 1790 yılında, şehrin fırıncılarının kalkışmasıyla eş zamanlı şeker ve diğer gıdaların kıtlığından ötürü bir isyan çıktığında, bu karmaşanın sebebi olarak “un ve para istifledikleri ve yapay kıtlıklara ve gelir kaybına sebep oldukları için sövülen” Arnavut ekmekçiler gösterilmişti.⁴³ Bu durumun doğru olup olmadığından bağımsız, Arnavutların imparatorluk başkentindeki isyanların günah keçisi addedildiğini söylemek yanlış olmaz. Bu karmaşayla mücadelesinde III. Selim de mîrî ambarları açması sonrasında tüm Arnavut ekmekçilerin şehirden sürülmesi emrini vermişti. Masum iki Arnavut ekmekçi asılırken, irade ayrıca ekmekçileri dükkânlarını terk etmeye zorlayarak beratlarını kendi lonca üyeleri ya da Ermenilere devretmeye zorlamıştı.⁴⁴

Kunt’un önerdiği şekilde Arnavutlar arasında bir “cins” dayanışmasının söz konusu olması, bir grup olarak imparatorlukta tüm kamu düzeni ihlallerinden sorumlu tutulmuş olmalarını açıklamaktadır. Patrona Halil İsyanı ve 18. yüzyıldaki diğer isyanlara çoğunluğu Arnavutlardan oluşan çok sayıda göçmen katılmıştı. Arnavutlar bu isyanlarda azınlık bir kitle olarak şiddete başvurdukları için Osmanlı saltanatına yönelik arz ettikleri tehdit, zaman içerisinde bir etnik belirleyici olarak kullanılan “Arnavut” terimine yerleşmişti. Bu açıdan, Arnavutların kitleleri harekete geçirmedeki yetenekleri Osmanlı yetkililerinin hafife almaması gereken bir olgu olarak belirmişti. Ancak bu aynı özellik imparatorluk başkentinin ötesinde Osmanlı ordusunun giriştiği muharebelerde de başka bir anlam kazanmaktaydı.

2. “Cesur ve Yürekli Başbozuklar” Olarak Arnavutlar

18. yüzyılın sonlarına doğru Arnavutlara yönelik hakaretimiz söylemlerin, “dağlı eşkıya”ların Balkanlar’da ortaya çıkardığı karmaşa sonrasında zirveye çıktığı söylenebilir. Osmanlı yetkililerinin gözünden bakıldığında Arnavutların yarattığı karmaşa yüzyıl sonu itibarıyla sadece

⁴³ Lynne M. Şaşmaz, “Policing Bread Price and Production in Ottoman Istanbul, 1793-1807”, *Turkish Studies Association Bulletin*, Cilt 24, Sayı 1, 2000, s. 36.

⁴⁴ Aynı yerde, s. 36-37; Zarinebaf, *a.g.e.*, s. 83. Başaran ve Kırılı bu dönemde işsiz bekârları ve göçmen işçileri hedef alan toplumsal kontrol üzerinde yenilenen bir vurgudan bahsetmektedir. Betül Başaran ve Cengiz Kırılı, “Some Observations on Istanbul’s Artisans During the Reign of Selim III (1789-1808)”, *Bread from the Lion’s Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities*, (ed.) Suraiya Faroqhi, Berghahn, New York - Oxford 2015, s. 261-63.

BİR TERİM OLARAK “ARNAVUT”: 18. YÜZYIL OSMANLI DÜŞÜNCESİNDE
ARNAVUTLAR

İstanbul ile sınırlı değildi.⁴⁵ Bu bağlamda Osmanlı hükûmeti, Arnavutların hareketliliğini kısıtlamak yönünde çeşitli adımlar atmaktaydı. Bu önlemlerin yanında, imparatorluk çapındaki Arnavutların dahil olduğu şiddet olaylarını “Arnavut” terimine yönelik damgalamayı perçinleyen bir süreç de söz konusuydu. Osmanlı hükûmeti, imparatorluğun diğer konargöçer toplulukları da dâhil olmak üzere Arnavutları etnik olarak ayrıştıran bir söylem diliyle bu topluluğun hareket serbestisini yasaklayan iradeler çıkartmaktaydı.⁴⁶ Bu türdeki iradelerin aynı zamanda malî bir veçhesi de vardı, zira hareket serbestisi yanında Arnavutların kendi memleketleri dışındaki iltizamları almasını yasaklayan iradeler de mevcuttu.⁴⁷

İmparatorluğun konargöçer topluluklara yönelik bu minvaldeki siyasa değişiminin ve özellikle Arnavutlara özgü yasaklar çıkmasının ardında Arnavutların şiddete eğilimleri yatmaktaydı. 18. yüzyıl boyunca Balkanlardan gerçekleşen düzenli göçlerin gösterdiği veçhile, Arnavutların bu hareketliliği sadece İstanbul ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda gittikleri yerlerde güvenlik ve nizamın sağlanmasında Arnavutlara yeni iş imkânları da sunmuştu. Bu iş imkânlarının ortaya çıkmasında Osmanlı ordusu ve toplumsal düzenindeki köklü dönüşüm büyük rol oynamaktaydı. Zira tımarlı sipahi düzeninin artık işlevsiz hâle gelmesiyle, Osmanlı ordusu gönüllü feodal-benzeri milisler ve yeniçeri tarzındaki askerlerden devletin kaynak sağladığı milislere dönüşmüştü.⁴⁸ Osmanlı ordusunun gitgide etnik olarak savaşçı hasletleriyle bilinen topluluklara bel bağlamaya başlamasıyla - Arnavutça “malesor” diye bilinen - Arnavutluk’un dağlık kesiminde yaşayanlar da bu sürece dâhil olmuş ve 19. yüzyıl öncesine kadar neredeyse iki yüzyıl boyunca başıbozuk askerler olarak Osmanlı ordusuna hizmet vermeye başlamıştı.⁴⁹ Osmanlı tarihyazımında “levend/sekbân” meselesi olarak anılan bu dönüşüm sonrasında, tahmin edileceği veçhile başıbozuk

⁴⁵ Örneğin, 18. yüzyıl boyunca benzer şekilde iş bulmak için Selanik’e gelen ve fakat şehirden atılan Arnavutlar da mevcuttu. Eyal Ginio, “The Administration of Criminal Justice in Ottoman Selânik (Salonica) during the Eighteenth Century”, *Turcica*, Cilt 30, 1998, s. 189.

⁴⁶ Anastasopoulos, *a.g.m.*, s. 45.

⁴⁷ Anscombe, *a.g.m.*, s. 102.

⁴⁸ Virginia H. Aksan, “Ottoman Military Recruitment Strategies in the Late Eighteenth Century”, *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775-1925*, (ed.) Erik Jan Zürcher, I. B. Tauris, Londra 1999, s. 21.

⁴⁹ Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi, İstanbul 2009, s. 198; Virginia H. Aksan, “Mobilization of warrior populations in the Ottoman context, 1750-1850”, *Fighting for a Living: A Comparative History of Military Labour 1500-2000*, (ed.) Erik Jan Zürcher, Amsterdam University Press, Amsterdam 2013, s. 344.

UĞUR BAYRAKTAR

askerler devlet veya ayanlarca istihdam edilmiş, iş bulamayanlarsa imparatorluk boyunca dolaşarak sıklıkla sorun çıkarmıştır.⁵⁰ İşsiz başıbozukların yanı sıra savaş sonrası seferberliğin sona ermesi de Osmanlı taşrasında başka bir şiddet dalgası olarak sıklıkla yazılagelmişti. Ancak burada Rhoades'un - başıbozuk askerlerin sayısının az olmasını öne sürerek - "imparatorlukta sekbân hâkimiyetine" ihtiyatla yaklaşılması gerektiği uyarısını da belirtmek gerek.⁵¹

Sayıları bir yana bırakılırsa, Arnavutların gerek Osmanlı ordusu ve gerek ayanlar için başıbozuk asker olarak vermiş oldukları hizmet, "Arnavut" terimini Osmanlı yetkilileri nezdinde bir güvenlik meselesi hâline getirmişti.⁵² Buna en iyi örnek, ünlü Arnavut Paşaların da kariyerinin ilk basamağını oluşturan "derbent"lerde Arnavutların sağlamış olduğu hizmetleri gösterilebilir.⁵³ Aşiret topluluklarını, kaçan köylüleri, göçmenler ve hatta eşkıyaları bu derbent yapılanmasına eklemleyen Osmanlı hükûmeti bu politikayı göçer grupları iskân etmenin bir başka yöntemi olarak ele almaktaydı.⁵⁴ Elbette Osmanlı taşrasını kasıp kavuran "eşkîya"ların artık "derbentçi" olarak istihdam edilmesi hâlihazırda düzen ve karmaşa arasındaki çizgiyi inceltmişti.⁵⁵

Arnavut başıbozukların istihdamı, özellikle 18. yüzyıl boyunca İstanbul isyanlardaki rollerinden ötürü perçinlenmiş pejoratif dil konusunda bir muğlaklık yaratmıştı. 1730 ve 1740'taki isyanlar sonrasında "Arnavut"

⁵⁰ Halil İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, Cilt VI, 1980, s. 303. Başıbozuklar hakkındaki klasik çalışma için bkz. Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul 1965.

⁵¹ Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare, 1500-1700*, UCL Press, Londra 1999, s. 190.

⁵² Devlet odaklı anlatisına rağmen Özkaya haklı bir şekilde Arnavut başıbozukların Osmanlı hükûmetleri için ciddi bir sorun hâline geldiğini ve bunun da Arnavutların dağıtılmasını sağlayacak önlemlerin alınmasına sebep olduğunu belirtmekte. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s. 78.

⁵³ Paşa hakkındaki literatür için bkz. Dennis N. Skiotis, "From Bandit to Pasha: First Steps in the Rise to Power of Ali of Tepelen, 1750-1784", *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 2, Sayı 3, 1971; Katherine Elizabeth Fleming, *The Muslim Bonaparte: Diplomacy and Orientalism in Ali Pasha's Greece*, Princeton University Press, Princeton - NJ 1999.

⁵⁴ Reşat Kasaba, *A Moveable Empire: Ottoman Nomads, Migrants, and Refugees*, University of Washington Press, Seattle 2009, s. 71.

⁵⁵ Aynı yerde, s. 72. Osmanlı Rumlarında *klepht* ve *armatoles* olan bu türdeki benzer bir geçişken durum için bkz. Dennis N. Skiotis, "Mountain Warriors and the Greek Revolution", *War, Technology and Society in the Middle East*, (ed.) V. J. Parry ve M. E. Yapp, Oxford University Press, Londra - New York 1975, s. 313.

BİR TERİM OLARAK “ARNAVUT”: 18. YÜZYIL OSMANLI DÜŞÜNCESİNDE
ARNAVUTLAR

teriminin kazandığı anlamın aksine, Arnavutların imparatorluk ordusuna verdikleri hizmeti birçok çağdaş Osmanlı övünçle ele almaktaydı. Bu kimi zamanlar birbiriyle örtüşmez iki farklı kelime olarak da devam etmekteydi. Örneğin, Subhî aynı eserinin önceki sayfalarında Arnavutları fesadın elebaşları olarak temsil ederken sonraki sayfalarında Osmanlı güçleri yanında cesurca (*ciğer-sûhte*) savaşan askerler olarak nitelemekteydi.⁵⁶ Ancak burada Osmanlı seçkinlerinin “Arnavutlar” ile şiddet arasında kurduğu söylemsel ilişkinin istikametini belirleyen yegâne parametrenin hâlâ “nizam” olduğunu belirtmekte fayda var.

18. yüzyılın sonunda Balkanlar’da eşkıyalığın artması ve kamu düzeninin neredeyse çökmesi sonrasında “Arnavut” bir kez daha olağan zanlı bir terim olarak öne çıkmaktaydı. Dönemin resmî kayıtlarına bakıldığında, Osmanlı yetkililerinin Arnavut eşkıyaları “*haşarât*” olarak nitelediği görülebilir. Ancak Arnavutların bu bağlamda Osmanlı yönetimi aleyhine ne kadar sorun teşkil ederse etsin, ordunun sıklıkla Balkanlar’daki ayanlarca istihdam edilmiş başıbozuklara olan ihtiyacı karmaşık bir “Arnavut” imgesi ortaya çıkarmaktaydı. Zira Arnavut klanları arasındaki küçük-çaplı muharebelerin başıbozuk askerler için “mükemmel” bir pratik sahası arz ettiği düşünüldüğünden, bu tüm olumsuz söylemlere rağmen Arnavutları Osmanlı ordusu için iyi askerler olarak kılmaktaydı.⁵⁷ Osmanlı tarihçisi Anastasopoulos’un Arnavutların “askerî karizma”sının Osmanlı hükûmetini böyle yetenekli savaşçıları yabancılaştırmaktan alıkoyduğunu iddia etmesi bunu destekler nitelikte.⁵⁸ Her ne kadar tam anlamıyla bir yabancılaşma söz konusu olmamışsa da, “Arnavut” terimi çevresinde gelişen Osmanlı söyleminin bu dönemde yergi ile en fazla zımnî olabilecek düzeydeki övgü arasında gidip geldiği söylenebilir.

18. yüzyılın sonunda Balkanlardaki siyasî iktidar boşluğu ve buna eşlik eden eşkıyalık faaliyetleri göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlı yetkilileri Arnavutların sağladığı askerî üstünlüğün daha fazla sürdürülebilir olmayacağını düşünmeye başlamıştı demek yanlış olmaz. Zira birçok Osmanlı seferi öncesinde başıbozukları toplamakla görevli “adı çıkmış” Arnavut paşalar Osmanlı yönetimi nezdinde önemli bir sıkıntı teşkil

⁵⁶ Subhî Efendi, *a.g.e.*, s. 364-67.

⁵⁷ Erik Jan Zürcher, “Introduction: Understanding Changes in Military Recruitment and Employment Worldwide”, *Fighting for a Living: A Comparative Study of Military Labour 1500-2000*, (ed.) Erik Jan Zürcher, Amsterdam University Press, Amsterdam 2013, s. 32.

⁵⁸ Anastasopoulos, *a.g.m.*, s. 46.

UĞUR BAYRAKTAR

etmekteydi.⁵⁹ Anscombe tarafından da belirtildiği gibi, Osmanlı hükûmetinin savaş-kaynaklı ve çoğunluğu acil olan ihtiyaçları, Tepedelenli Ali Paşa ve Buşatlı Kara Mahmud Paşa gibi birçok Arnavut paşaya kendilerini daha da öne çıkaracak siyasî emellerini gerçekleştirme ayrıcalığını sunmaktaydı.⁶⁰ Bir yandan Arnavut paşaları Osmanlı hükûmetiyle olan pazarlıklarında kendi çıkarlarını daha iyi savunabilecek bir konumdayken diğer yanda da Arnavut başıbozuklar ve sergerdelerin kendi hizmetlerinin karşılığı için daha fazla bastırmaktaydı.

Arnavut bir askerî müteahhidin müzakere ettiği Osmanlı hükûmetine belirli bir süre için belirli bir yerde belirli bir sayıda asker temin etmeyi taahhüt ettiği bu düzenin “Arnavut” algısına yönelik söylem dilinin kötüleşmesinde önemli bir etken olduğunu söylemek gerek. Bu konuda en çok tekrar eden şikâyetler arasında, Arnavut başıbozukların ücretleri peşin ödenmedikçe sultanın seferlerine katılmamakla suçlanması gelmekteydi.⁶¹ “Arnavut” başıbozuklara yönelik olan bu hınç zirve noktasına ise Yunan Bağımsızlık Savaşı sırasında ulaşmıştı. Arnavut başıbozukların ödemelere yönelik aşırı vurgu, onlara yönelik kelime dağarcığında yeni tabirleri ortaya çıkarmıştı. Örneğin, Esad Efendi, “*ulûfe kapusunu kapatmamak dâ'iyesiyle*” ellerinden gelen her şeyi yapan Arnavut başıbozukların “hırs”ından şikâyet etmekteydi.⁶² Bir başka vakanüvis Ahmed Lûtfî Efendi ise Arnavut bölüklerine karşı daha saldırgandı ve bu birlikleri “birisi ulûfe verdiği sürece cehenneme bile gidebilecek” kadar azılı ve kıymet bilmeyen bir topluluk olarak görmekteydi.⁶³

⁵⁹ Bu elbette, 18. yüzyılın son çeyreğindeki konjunktür içinde böyle gelişmişti. Katolik bir Arnavut klanı olan Fandi'nin 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlılara hizmet vermesi veya Arnavutluk'un fethi sırasında Osmanlılara direnen İskender Bey'e karşı yeğeni Hamza Kastrioti'nin Osmanlılar tarafında yer alması gibi çokça örnek bu değişen dinamiklere işaret edebilir. Eva Anna Frantz, “Catholic Albanian Warriors for the Sultan in Late-Ottoman Kosovo: The Fandi as a Socio-Professional Group and Their Identity Patterns”, *Conflicting Loyalties in the Balkans: The Great Powers, the Ottoman Empire and Nation-Building*, (ed.) Hannes Grandits, Nathalie Clayer ve Robert Pichler, I. B. Tauris, Londra 2011, s. 188-189; İllir Rruga, “İskender Bey İsyanlarının Dinî Boyutu ve Papalıkla İlişkileri”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt 21, Sayı 53, Aralık 2018, s. 184.

⁶⁰ Anscombe, *a.g.m.*, s. 96.

⁶¹ Erdem, *a.g.m.*, s. 214.

⁶² Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, (ed.) Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, s. 279.

⁶³ Alıntılayan Veysel Şimşek, “The First “Little Mehmeds”: Conscripts for the Ottoman Army, 1826-53”, *The Journal of Ottoman Studies*, Sayı 44, 2014, s. 290.

BİR TERİM OLARAK “ARNAVUT”: 18. YÜZYIL OSMANLI DÜŞÜNCESİNDE
ARNAVUTLAR

Ulûfelerde gecikme olduğu birçok durumda Arnavut başıbozuklar dağılmayarak ve hakları olan ücretleri talep ederek dayanışma gösterilerine başvuruyordu. Erdem’in de belirttiği gibi, Arnavut başıbozukların artan malî talepleri Osmanlı yetkililerinin bu birliklerin askerî güvenilirliği ve siyasî sadakatlerini gözden geçirmesine yol açmıştı. Dahası, sadrazam Mehmed Reşid Paşa ve II. Mahmut’un da dahil olduğu birçok Osmanlı seçkini, kimi “Arnavut sergerdelerin Rumlarınkinden farksız olmayacak “milliyetçi” bir mahiyette geniş bir kumpasın arifesinde” olduğuna inanmaktaydı.⁶⁴ Etnik bir topluluğun pejoratif sıfatlarla anılması sadece Osmanlı seçkinlerine özgü değildi, zira Esmer’in de gösterdiği veçhile dönemin diğer başıbozukları da bu tür söylemleri üretmekteydi. Tepedelenli Ali Paşa’ya karşı 1821’deki Osmanlı kuşatmasında yer alan bir başıbozuk olan Deli Mustafa, Arnavutları “ayrı ve asi” olarak nitelemekteydi.⁶⁵ Buradaki pejoratif anlatıya ek olarak Esmer, Arnavutların asilikle ilişkilendirilmesinde dil etmenine işaret etmekte. Esmer’e göre, Arnavutların birlikteyken Türkçe bilmemeleri ve Arnavutça konuşuyor olmaları, Deli Mustafa’nın onları “hain” olarak tarif etmesinde büyük bir etkendi.⁶⁶

Arnavut paşa ve başıbozuklara yönelik önyargılara rağmen, Osmanlı layıkıyla hizmet etmiş Arnavut başıbozuklar övgüyle anılmaktaydı. Yunan Bağımsızlık Savaşı sırasında, Osmanlı vakanüvisi Mehmed Esad Efendi, Rumlara karşı verilen mücadeledeki katkılarından dolayı Arnavutları “yürekli” (*ciğer-dâr*) olarak nitelendirmişti.⁶⁷ Fakat bu karmaşık ve değişken söylemin tutarlı olduğunu söylemek zor zira aynı vakanüvis mesele İstanbul’daki ekmeççilere gelince Arnavutları fesatla suçlamaktan da çekinmemişti. Mehmed Esad Efendi, “*Arnavud tâ’ifesinden emniyet câ’iz olmamağla*” diyerek geçmiş sicillerine işaret etmekte ve - muhtemelen Subhî’ye atıfla - bir kez daha bir etnik topluluk olarak Arnavutları “fesadın hamur mayası” (*mâye-yi hamîr-i fesad*) olarak nitelemekteydi.⁶⁸

⁶⁴ Erdem, *a.g.m.*, s. 215.

⁶⁵ Tolga U. Esmer, “The Confessions of an Ottoman ‘Irregular’: Self-Representation and Ottoman Interpretive Communities in the Nineteenth Century”, *Journal of Ottoman Studies*, Sayı 44, 2014, s. 330.

⁶⁶ Aynı yerde.

⁶⁷ Es’ad Efendi, *a.g.e.*, s. 374, 377.

⁶⁸ Aynı yerde, s. 639.

3. “Müslüman Görünür Kâfirler” Olarak Arnavutlar

Düzen lehine ya da aleyhine olmalarına göre değişkenlik arz eden söylemin Arnavutların dinî ve kültürel pratiklerince de şekillenmiş olabileceği söylenebilir. Yukarıda anılan Deli Mustafa'nın Arnavutları “hain” olarak görmesinde etkin olan dil mefhumu yanında din de muhtemelen ayırıştırıcı söylemi körüklemektedir. Arnavutların farklı dinlere (Hıristiyanlık ve İslam) ve farklı mezheplere (Katolik, Ortodoks; Sünni ve Bektaşî) yayılan din pratiklerinin 16. yüzyılda Osmanlıların kurumsallaştırdığı Hanefilik çerçevesine nasıl oturacağı ayrı bir çalışma konusu olsa da, çok farklı din ve mezheplere inanan Arnavut topluluklarının Osmanlı seçkinlerince yekpare bir topluluk olarak algılanması oldukça ilginç. Elbette burada, kısıtlı da olsa özellikle Kuzey Arnavutluk'ta “laraman” adıyla bilinen gizli Hıristiyan olan ancak Müslüman görünen Arnavutların din konusunda göstermiş olduğu akışkanlık Osmanlı seçkinlerinin kuzey Arnavutlara yönelik kurduğu pejoratif dilde etkili olmuş olabilir. Bu metnin kapsamı dışında olmakla birlikte, günümüze kadar gelen bu tartışmalar kimi çevrelerde hâlâ başka türlü etiketlemelere sebep olmaktadır.⁶⁹

Her ne kadar Osmanlı tarih yazımında çok fazla bahsedilmese de Arnavutların Müslüman olması oldukça yavaş bir süreç içinde gelişmişti. Zhelyazkova 1610 tarihinde Kuzey Arnavutluk'un sadece onda birinin Müslüman olduğunu hatırlatırken, İnalçık da 1622 tarihi için Arnavutlar arasında Müslüman olanların on üçte bir oranında olduğu tahminini yapmakta.⁷⁰ Kaleshi ise benzer şekilde 1630'lardan sonra Osmanlı hükûmetinin Hıristiyan ahaliye - Lehistan ve Venedik savaşlarının da etkisiyle - ağır vergiler yüklemesiyle birlikte Arnavutların hızla din değiştirmeye başladığını dile getirmekte ve bunun “organize bir şekilde

⁶⁹ Rruqa, Arnavutluk'un kimi bölgelerinde bu gizli-Hıristiyanlık meselesini araştırırken, Arnavutların iki dinin Osmanlı yönetimi çerçevesindeki gereklilikleri karşılığında şahsi çıkarlarını korumasına odaklanırken, Ahabap ise Laramanların Tanzimat Fermanı'nın getirdiği özgürlükler arasında kendi inançları olan Katolik inançlarına dönmesini irdelemektedir. İllir Rruqa, “Osmanlı İdaresinde Arnavutluk'ta Görülen Kripto (Gizli) Hristiyanlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, Sayı 2, 2020, s. 1237-1268; Yakup Ahabap, “Laramanlar: Gizli Hristiyan Arnavutların Mihaliç'e Sürgünü (1846-1848)”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 55, 2020, s. 207-242.

⁷⁰ Antonina Zhelyazkova, “Islamization in the Balkans as an Historiographical Problem: The Southeast-European Perspective”, *The Ottomans and the Balkans: A Discussion of Historiography*, (ed.) Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi, Brill, Leiden 2002, s. 242; Halil İnalçık, “Arnavutluk”, *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, (ed.) P. Bearman vd., Brill, Leiden 1960.

BİR TERİM OLARAK "ARNAVUT": 18. YÜZYIL OSMANLI DÜŞÜNÇESİNDE
ARNAVUTLAR

İslamlaştırma faaliyeti" olduğunun altını çizmektedir.⁷¹ 17. yüzyılda Arnavutluk köylerinde camilerin inşa edilmesi, bölgedeki İslamlaşmaya dair genel bir fikir vermesine rağmen Arnavut topluluklarının İslam'a geçişinde yüzyıl sonundaki Osmanlı vergileri başat bir rol oynamıştı.⁷² 18. yüzyılın başında ise Hıristiyan olup "Müslümanız" diyen ama diğer taraftan domuz etini helal gören, kiliselere gidip [...] ibadet eden" bir Arnavut ahalisine karşı görüşü istenen Osmanlı şeyhülislamlarından Yenişehirli Abdullah Efendi bunların Müslümanlığa geri döndürülmesini talep etmekteydi.⁷³ Arnavutların yavaş İslamlaşması yanında, şeyhülislamın fetvasının altını çizdiği bu türden Müslüman Arnavutların "inancına" duyulan güvensizlik Osmanlı seçkinlerinin düşünce dünyasındaki "Arnavut" imgesine zarar vermiş olabilir. Buna rağmen yine İncalcık'ın belirttiği kadarıyla Arnavutların geniş düzeyde İslam'a geçişi 18. yüzyılın sonunda Tepedelenli Ali Paşa ve Buşatlı paşaları gibi ailelerin baskısıyla gerçekleşmişti.⁷⁴ Müslüman olanların kayda değer bir kısmının Bektaşî olduğu da düşünülürse Zhelyazkova'nın da belirttiği gibi birçok Arnavut'un Müslüman olması Osmanlıların gözünde bu insanların "etnik" kimliğini unutturmamıştı.⁷⁵ 19. yüzyılda Osmanlı seçkinlerince "cahil" diye nitelenen kesimlerin, dinî olarak savsaklık gösterenler ya da Ortodoks Sünni olmayanlar olduğu düşünüldüğünde, "Arnavut" ile "cehalet" arasında kurulan bu dolaysız bağın daha eskilere gittiği ortada görünmektedir.⁷⁶

Geç İslamlaşmanın yanında Arnavutlar arasında gözlemlenen gizli Hıristiyanlık da Arnavutlara yönelik geliştirilen aşağılayıcı söylemde bir başka etken olabilir. Hem Katoliklerin çoğunluk olduğu kuzeyde hem de

⁷¹ Hasan Kaleshi, "Türkler'in Balkanlar'a Girişi ve İslamlaştırılma: Arnavud Halkının Etnik ve Millî Varlığının Korunmasının Sebepleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10-11, 1979-1980, s. 189-90.

⁷² Dritan Egro, *Islam in Albanian Lands During the First Two Centuries of the Ottoman Rule*, Bilkent Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Halil İncalcık, Ankara 2003, s. 307; Zhelyazkova, *a.g.m.*, s. 243.

⁷³ Rruqa, "Osmanlı İdaresinde Arnavutluk'ta Görülen Kripto (Gizli) Hıristiyanlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme", s. 1258. Osmanlı bakış açısından ele alınırsa, "etnik" ayrıştırma haricinde din değiştirmeye ilintili sorunlar Kuzey Arnavutluk'ta 19. yüzyılda da devam etmekteydi, bunlar için bkz. Ahmet Türkan, *Osmanlı'da Kripto Hıristiyanlar*, Kitabevi, İstanbul 2012, s. 59-62; Ahabap, *a.g.m.*, s. 210 vd.

⁷⁴ İncalcık, "Arnavutluk".

⁷⁵ Zhelyazkova, *a.g.m.*, s. 259.

⁷⁶ Selçuk Akşin Somel, "The Problem of Crypto-Christians in Albania during the Hamidian Period", *Tarihte Güney-Doğu Avrupa: Balkanolojinin Dünü, Bugünü ve Sorunları*, (ed.) Levent Kayapınar, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1999, s. 125.

UĞUR BAYRAKTAR

Ortodoksların çoğunlukta olduğu güneyde gözlemlenen bu durum, Arnavutlara Osmanlı politikaları karşısında kayda değer bir esneklik sağlamıştı. Birçok Katolik Arnavut'un cizye vermemek için Müslüman olması ve köylerinde Katolik isimlerini kullanırken bir yolculuğa çıktıklarında sorun yaşamamak için Müslüman isimlerini kullanmaları, 20. yüzyıl başlarına kadar devam etmiş bir durum.⁷⁷ Katolik Arnavutların Habsburg tarafına ilticası veya 18. yüzyılın sonunda Ortodoks Arnavutların Yunanların milliyetçi faaliyetlerine katılması ihtimali gibi hususlar da - kesin yargıya varmak mümkün olmasa da - Osmanlı seçkinlerinin Arnavutların "etnik" bir topluluk olarak "güvenilmez" addedilmesinde başat bir rol oynamış olsa gerek. Zira Skendi'nin belirttiğine göre, İnebahtı'daki deniz muharebesinde kuzeyli Arnavutlar Venedik'e yardım etmeye hazır ve 1645-69 arasındaki Girit Savaşı sırasında Bar (günümüzde Karadağ'da) Başpiskoposunca İşkodra'nın Venediklilere teslimini öngören bir kumpas hazırlanmış fakat bu Osmanlılarca boşa çıkarılmıştı.⁷⁸ Bu tür sadakatsizlik addedilebilecek edimlerin Osmanlı kolektif hafızasındaki yerini ve dolayısıyla "Arnavut" terimine atfedilen olumsuz anlamların ortaya çıkmasındaki etkisini kestirmek elbette güç. Fakat Osmanlı seçkinlerinin algısının benzerini 20. yüzyılda bölgede antropolojik araştırmalar yapan Batılıların şarkiyatçı bir çerçevede yeniden ürettiğini belirtmek gerek. Bu araştırmacılara göre, dinler arasındaki geçişkenlikleri nedeniyle "cehalet" ile ilişkilendirilen "dağlı" Arnavutların ibadet ettiği din "salt bir kisve"den ibaretti. Dahası Durham, bunu Arnavut bir "dağlı", "işlerin gidişatına dair kendi Arnavut fikirlerine ters düştüğünde ne rahibi ne de hocayı zerre umursar" diyerek örneklendirmekteydi.⁷⁹

"Arnavut" teriminin "din" konusunda "cehalet" ile bir tutulmasının ardında, özellikle Kuzey Arnavutluk'ta gözlemlenmiş töre benzeri sözlü kurallar bütünü de yatıyor olabilir. Osmanlıların Arnavutluk'u fethettiği tarihten 19. yüzyıla kadar özellikle dağlık bölgelerde kullanılmış ve malisorların gerek veraset, mal paylaşımı, evlilik gibi özel hukuk gerekse de

⁷⁷ Katolik isimleri olmalarına rağmen, Arnavutlarda "çift isim" kullanımına karşı Fransisken rahiplerin 20. yüzyıl tepkisi için bkz. Mary Edith Durham, *Some Tribal Origins, Laws, and Customs of the Balkans*, George Allen & Unwin, Londra 1928, s. 290. Ayrıca bkz. Carleton S. Coon, *The Mountains of Giants: A Racial and Cultural Study of the North Albanian Mountain Ghags*, Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology, Cambridge, MA 1950, s. 36.

⁷⁸ Stavro Skendi, "Crypto-Christianity in the Balkan Area under the Ottomans", *Slavic Review*, Cilt 26, Sayı 2, 1967, s. 236.

⁷⁹ Mary Edith Durham, *High Albania and Its Customs in 1908*, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Londra 1909, s. 455-56.

BİR TERİM OLARAK “ARNAVUT”: 18. YÜZYIL OSMANLI DÜŞÜNCESİNDE
ARNAVUTLAR

zina, hırsızlık ve cinayet gibi suçlarda gündelik hayatlarını düzenlemiş “kanun”lar birçok meseleyi kan davasıyla halletmekteydi.⁸⁰ Bu “kanun”lar bölgeden bölgeye de değişiklik göstermekteydi. Örneğin, günümüzde Kosova, Karadağ, Kuzey Makedonya’nın bir kısmı ve Arnavutluk’un kuzey kesimlerinde *Kanuni i Lekë Dukagjinit* (Lek Dukagin Kanunu), Güney Arnavutluk dağlık bölgelerinde de adını Katolik rahip Papa Zhulit’ten alan Papa Zhulit Kanunu ve günümüz orta Arnavutluk’unda da İskender Bey Kanunu gibi çeşitli türevleri vardı.⁸¹ Zira 1565 gibi bir tarihte kuzeyli Arnavutların cizye ödemeye gösterdikleri direnç yanında “şeriata boyun eğmeyeceğiz, dağ(ın kanunu) bizim şeriatımızdır” diyerek ortaya koydukları iddia edilen meydan okuma Osmanlıların Arnavutları “etnik” kimlikleriyle ele almalarına sebep teşkil eden bir başka toplumsal veçhe olabilir.⁸² Patrona Halil İsyanı sırasında, Osmanlı seçkinlerinin Arnavutları dinsizlik ve mezhepsizlik ile (*bî-din ve bî-mezheb*) ilişkilendirilmesinde Arnavutların Osmanlı nizamına meydan okumaları kadar kuzeyli Arnavutların din konusundaki bu dirençleri de etkili olmuş olabilir. Elbette Osmanlı seçkinlerinin geliştirdiği Arnavut söyleminin benzerini 20. yüzyıl başında şarkiyatçılığın yeniden ürettiği belirtilmeli. Zira Osmanlılar ile aynı saiklerle olmasa da Arnavutları “cahil” gören Durham’ın da altını çizdiği şekilde hem İslam hem de Hristiyanlık öğretilerinin “kanun” a boyun eğdiği düşünölmekteydi.⁸³

Dağı Arnavutların aralarındaki hukukî ihtilafları gidermek için sıklıkla başvurdukları kanun, “Arnavut” ile “şiddet” arasında bir anlam ilişkisinin kurulmasında etkili olmuş olabilir. Yüksek rakımlarda yaşayan ve devlet iktidarından uzakta kalmayı başarmış birçok diğer toplulukta olduğu gibi, “göze göz, dişe diş, kana kan” şeklinde nitelenebilecek *lex talionis*’e dayanan katı ihtilaf çözme pratikleri içeren kanunun ortaya çıkardığı kavram ve pratikler Osmanlıların etnik bir grup olarak Arnavutları ayrıştırmasına katkıda bulunmuştu. Bu ilişkilendirme elbette sadece Arnavutlara özgü değildi. Bu bağlamda örnek olabilecek Kafkas toplulukları da “dağı”

⁸⁰ 19. yüzyıl bağlamında da olsa Arnavut “kanun”ları ve Osmanlı’nın “kanun” karşısındaki politikaları için bkz. Maurus Reinkowski, “Gewohnheitsrecht im multinationalen Staat: Die Osmanen und der albanische Kanun”, *Rechtspluralismus in der Islamischen Welt: Gewohnheitsrecht zwischen Staat und Gesellschaft*, (ed.) Michael Kemper ve Maurus Reinkowski, de Gruyter, Berlin 2005, s. 121-142.

⁸¹ Robert Elsie, *Historical Dictionary of Albania*, The Scarecrow Press, Lanham 2010, s. 223-225.

⁸² Egro, *a.g.t.*, s. 299.

⁸³ Durham, *High Albania*, s. 455-56.

UĞUR BAYRAKTAR

kavimlere karşı geliştirilmiş Osmanlı söyleminde “etnik” ifadelerle anılmaktaydı. Ancak bu ayrıştırmaya rağmen - Arnavut “kanun” örneğindeki gibi - Kafkasların da töresi kabul edilen “âdet”lere ilişkin Osmanlı seçkinlerinin bir söylem geliştirmedeğini belirtmek gerek.⁸⁴ Kafkas “âdet”leri ile Arnavut “kanun”ları namus, kan davası, yağma, misafirperverlik ve arabuluculuk gibi ortak değerler içermesine rağmen Osmanlı söyleminin sadece Arnavut topluluklarını “temsilen” şiddete yatkın olduğunu öne çıkarması oldukça ilginçtir.⁸⁵ Erkeklerin “namus”larını korumada kanunun verdiği serbestiyetin yarattığı şiddet, bir yandan Arnavut askerlerin “savaşçı” karakter temsilini güçlendirmekte, bu aynı karakter Osmanlılar nezdinde “Arnavut” görüşünü de etkilemekteydi.

Toprak anlaşmazlıkları, cinayet veya aile arası ihtilaflarını Arnavutça *fis* olarak da bilinen klanlar arasında kan davaları üzerinden çözen kanun, yine bu kan davalarını sona erdiren *besa* ile Arnavut toplulukları arasında belirli bir dayanışmaya işaret ediyor gibi. Türkçe veya başka bir dile çevrilmesi güç olsa da “sözüm söz” anlamına gelebilecek *besa bes*, Arnavut toplulukları arasındaki ihtilafları karşılıklı olarak bağlayan çözümler içeren bir pratik ve aynı zamanda birçok *fis* üyesini de seferber edebilecek kadar güçlü bir dinamikti.⁸⁶ “Verilen söz”ün gereğini yapmada Arnavut kitlelerinin hareketlerini yöneten *besanım*, Osmanlı düzen anlayışına arz ettiği tehdit ve dolayısıyla “Arnavut” kelimesine yönelik pejoratif söylemleri tetiklemedeki rolü açık olsa gerek. Osmanlı yöneticilerinin siyasî meseleleri çözmede faydalandığı *besa bes* aynı zamanda Arnavut toplulukları arasında belirli düzeyde toplumsal ittifak da ortaya çıkarmaktaydı. Patrona Halil İsyanı sırasında, Halil’in İstanbul’daki Arnavutları seferber etmedeki başarısı düşünüldüğünde, *besa besin* sadece maddî çıkarları tahrik eden bir pratik olmadığı göstermekte. Bu da Arnavutların kolektif hareketliliğinde *besanım* oluşturduğu güçlü bağların etkili olduğunu düşündürmektedir.

⁸⁴ Kafkaslardaki “âdet” ile karşılaştırmak için bkz. Stéphane Voell (ed.), *Traditional Law in the Caucasus: Local Legal Practices in the Georgian Lowlands*, Curupira, Marburg 2016.

⁸⁵ Ortak sayılabilecek “şiddet değerleri” için bkz. Caspar ten Dam, “How to Feud and Rebel: 1. Violence-values among the Chechens and Albanians”, *Iran & The Caucasus*, Cilt 14, Sayı 2, 2010, s. 333.

⁸⁶ Stephanie Schwandner-Sievers, “Humiliation and Reconciliation in Northern Albania: The Logics of Feuding in Symbolic and Diachronic Perspectives”, *Dynamics of Violence: Processes of Escalation and De-Escalation in Violent Group Conflicts*, Sociologus, (ed.) Georg Elwert, Stephan Feuchtwang ve Dieter Neubert, Duncker & Humblot, Berlin 1999, s. 144.

BİR TERİM OLARAK “ARNAVUT”: 18. YÜZYIL OSMANLI DÜŞÜNCESİNDE ARNAVUTLAR

Osmanlı hukukuna meydan okuyan “kanun”un yanında, Arnavut toplulukların kendi “töre”lerini gözetirken bir yandan da sergiledikleri etnik dayanışma, Arnavutların “*cibillet*”ine ilişkin pejoratif sözcük dağarcığını geliştirmişti. Verilen söze sonsuz bağlılık ile bu sözcük dağarcığındaki en meşhur sözcüklerden birinin “inat” olduğu su götürmez. Şemseddin Sami, ilk Osmanlı oyunlarından birinde, verdiği sözün gereği olarak kendi oğlunu öldürmekten vazgeçmeyen Arnavut baba ile bu bağlamda *besanın* altını çizmiş ve talihsiz baba aracılığıyla şunları dile getirmişti: “[Ciğer parçasına kasteden insan] Ahdinde durmayan, andını kıran, *besasını* geri alan, namusunu vikaye etmeyen adamdan bin kere ehvendir!”⁸⁷ Yüzyıllarca bu şekilde klan içi veya arası kan davalarına sebep olmuş “inat”, kimi durumlarda “ölene kadar direniş” şiarıyla verilen sözlerin şehitliğe kadar ulaşmasını da içermekteydi.⁸⁸ Verilen sözlere bağlılığın benzer bir örneğini Kunt, 19. yüzyıl sözlüklerinde “Arnavutluğu tuttu” ifadesini vererek göstermekte.⁸⁹ Zira Subhî Efendi’nin de Patrona Halil İsyanı sonrasında çıkan ikinci kalkışmaya katılan önderler arasında “inatçı Arnavut ayaktakımı”nı (*Arnavûd-ı runûd-ı ‘anûd*) öne çıkarması bu “özcü” denebilecek ilişkilendirmenin Osmanlı seçkinleri arasında bir önceki yüzyıla kadar gittiğini öne çıkarmakta.⁹⁰

Din ve töre üzerinden gerçekleşen Arnavut pratiklerinin “Arnavut” sözcüğüne yüklenen anlamların oluşumundaki etkisini kestirebilmek güç olsa da Osmanlı vakanüvislerinin kurduğu pejoratif söylemlerin yansıması düşünüldüğünde bu uzak bir ihtimal gibi durmuyor. Her ne kadar “dinsiz” ve “mezhepsiz” olarak yine etnik olarak ayrı şekilde anılan başka Osmanlı toplulukları olmuşsa da Subhî Efendi’nin 18. yüzyıldaki isyana katılan Arnavutlara “Müslüman görünür kâfirler” (*kefere-i müslim-nümâ*) diye nitelemesinin ardında sadece Arnavut topluluklarının Osmanlı kamu düzenine meydan okuması yatmıyor. Osmanlı seçkinlerinin oluşturduğu söylem, Arnavutların din konusunda gösterdikleri esnekliği de hedef almış gibi duruyor.

4. Halduncu Düşünce Bağlamında “Arnavut” Terimi

Belirli etnik toplulukları etnik sıfatlar ile anarak Osmanlı seçkinlerinin geliştirdiği söylemler sadece Arnavutlar ile kısıtlı değildi. 18.

⁸⁷ Sami Frashêri, *Besa yahud Ahde Vefa*, Matbuat-ı Ceyyide, İstanbul 1292 [1875], s. 169.

⁸⁸ Dam, *a.g.m.*, s. 354.

⁸⁹ Kunt, *a.g.m.*, s. 238, not 5.

⁹⁰ Subhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 83.

UĞUR BAYRAKTAR

yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başında Osmanlı devlet adamları ve düşünürleri, İbni Haldun'un hanedanların kaçınılmaz çöküşüne ilişkin şemasından ziyade bedevilik ve hadarilik arasındaki gerilime odaklanmaktaydı. Bu bağlamda, Osmanlı seçkinlerinin konargöçer, yüksek rakımlı veya çöl gibi zorlu coğrafyalarda yaşayan topluluklara kayda değer bir sempati ile baktığı söylenebilir.⁹¹ Zira İbni Haldun etkisiyle “bedevi” toplulukların askerî üstünlüklerini öne çıkardıkları bir dönemde, bu bağlamda “mertlik” ve “kuvvet” mefhumları ile ilişkilendirilen birçok topluluk mevcuttu. Birbirlerinden oldukça farklı topluluklara karşı gelişen bu heterojen söylem, Osmanlı müesses nizamına karşı duranlara karşı geliştirilmiş söylem ile oldukça benzerdi. Farklı memleket ve meslek kökenlerinin ortaya çıkardığı bağlara karşı Osmanlı seçkinleri, “sınıf-eğilimli” denebilecek bir söylem geliştirmiş ve bu vesileyle yoksul kentli kesimleri, kimi mesleklerde çalışanları ve yeniçerilerin nizamı mugayir karakter sergileyenlerini bu meslek ve etnik topluluklar ile özdeşleştirmeye başlamıştı.⁹²

Ancak burada belirtilmesi gereken husus, “Arnavut” sözcüğüne yüklenen anlamlar, İbni Haldun'un “bedevi” topluluklara olan övgülü dilin sonucu olduğu kadar Osmanlı seçkinlerinin düzen karşısında tehdit olarak gördükleri grupları etnik isimleriyle anmalarının sonucu da şekillenmeye başladığıdır. Tarihsel olarak değişkenlik arz eden ve Osmanlı hükûmetinin siyasî ve askerî koşullarına göre şekillenen bu ilişkilendirmede, “Arnavut” başta olmak üzere, sair konargöçer toplulukların böyle toptan ele alınmasındaki temel dinamik de bu toplulukların kimi üyelerinin Osmanlı hükûmetine sağladığı fayda veya zararıdır. Bu açıdan bakıldığında, “din ve devlet düşmanı” olarak görüldüklerinde “Arnavut” terimine iliştirilen sıfatların çoğu pejoratifken, mesele Osmanlı ordusuna kaynak sağlama söz konusu olduğunda aynı terim sıklıkla - Halduncu düşüncedeki “bedevi” toplulukların öne çıkarılan özellikleri gibi - olumlu şeylerle de anılmaktaydı. Kunt'un yıllar önce işaret etmiş olduğu “cins” dayanışmasının karşısına Osmanlı müesses nizamının da - bu “cins”e karşı - değişken bir söylem geliştirdiği açık olsa gerek.

Halduncu dinamiklerle şekillenmiş olan bu ilişkilendirme ise 19. yüzyıldaki reformlar sonrasında gelişen “Arnavut” terimine ilişkin Osmanlı

⁹¹ Marinus Sariyannis, “Ottoman Ibn Khaldunism Revisited: The Pre-Tanzimat Reception of the Muqaddima, from Kınalızade to Şanizade”, *Political Thought and Practice in the Ottoman Empire: Halcyon Days in Crete IX*, (ed.) Marinus Sariyannis, Crete University Press, Rethymno 2019, s. 279.

⁹² Sariyannis, “Unseen Rebels”, s. 188.

BİR TERİM OLARAK “ARNAVUT”: 18. YÜZYIL OSMANLI DÜŞÜNCESİNDE ARNAVUTLAR

seçkinlerinin ürettiği sözcük dağarcığında kısmi de olsa değişikliğe uğramaya başlamıştı. Zira Kırmızı'nın - her ne kadar 19. yüzyıl ile sınırlanmış olsa da - Osmanlı başkentinde eğitim almış valiler özelinde dile getirdiği gibi, Osmanlı seçkinleri - “bedevi” ve “dağlı” olarak damgalanmayanları da içeren - Osmanlı taşrasına baktığında bu coğrafyaları “terakki” ve “durağanlık” üzerinden değerlendirmekteydi. Bu, Osmanlı seçkinleri arasında Halduncu düşüncenin yanına “ilerleme” ve “modernleşme” gibi terimlerin eklenmeye başladığını ve aynı seçkinlerin buradaki iktidar yapısını da “nizam” üzerinden temsil edilen bir dille ifade ettiğini göstermekteydi.⁹³ Bir yandan Osmanlı merkezileşmesinin uzak vilayetlerde cisim bulmuş olan “modern” söylemi bir yandan da Batılı sömürgeci devletlerin ideolojisinin eseri olarak “medenileştirici görev” (*mission civilisatrice*) düşünüldüğünde, Osmanlı vakanüvislerinin ortaya çıkardığı söylem “modern” ve “medeni” gibi tanımlarla öne çıkan 19. yüzyılın hâkim söylemini farklı bir veçheyle olsa da incelemektedir. Ancak bu farklar arasında da şaşırtıcı benzerlikler olduğunu belirtmek gerek. Zira “medenileştirici görev” ile anılmadan çok önce Osmanlı devlet adamları ve düşünürleri “Arnavut” terimiyle ilişkilendirdikleri ve bu ideoloji doğrultusunda gelişmiş “cehalet” veya “vahşet” gibi mefhumları kullanmaktaydı. Örneğin, Sariyannis'in Halduncu bir düşünür olarak ele aldığı Penâh Efendi daha 1770 yılında, vasıfları arasında “vahşi ve terbiyesiz” sıfatlarını saydığı Arnavutlar için çözüm olarak “*bir kavm terbiyesi bir devletin tekellüm itdiği lisânı tekellüme muhtâcdır*” diyerek Arnavutlara - sömürgeci pratiklerden farksız şekilde - Türkçe öğretilmesini önermekteydi.⁹⁴

Sonuç

Bu çalışma, farklı meslek grupları ve etnik topluluklar arasında, “Arnavut” teriminin - 18. yüzyıl vakanüvisleri özelinde - Osmanlı seçkinlerince 19. yüzyıl öncesine nasıl farklı anlamlarda kullanıldığını incelemiştir. Bu açıdan, bu makale Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan çok sayıda göçer topluluğun benzer söylemlerle ilişkilendirilmesini ancak satır aralarında dile getirmekte olan literatüre bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Osmanlı seçkinleri, “Arnavut” terimini bir yandan hizmetlerinden dolayı övgü ve hayranlık bir yandan da kamu düzenine karşı tehdit arz ettikleri için

⁹³ Abdulhamit Kırmızı, “Going round the province for progress and prosperity: inspection tours and reports by late Ottoman governors”, *Studies in Travel Writing*, Cilt 16, Sayı 4, 2012, s. 387.

⁹⁴ Sariyannis, “Ottoman Ibn Khaldunism”, s. 279. Bu öneri için ayrıca bkz. Aziz Berker, “Mora İhtilâli Tarihçesi veya Penah Ef. Mecmuası IV”, *Tarih Vesikalari*, Cilt 2, Sayı 10, 1942, s. 309.

UĞUR BAYRAKTAR

pejoratif ithamları içeren bir söylem içinde kullanmıştır. Bu söylemin sabit olmadığını farklı dönemlerde değişkenlik arz ettiğini belirtmek gerek. Bu sebeple bu makale, 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısı sonrasında Tanzimat reformlarına karşı koyan ve bu sebeple kimi Osmanlı seçkinlerince negatif sıfatlarla anılan “Arnavut” algısının, modernleşme, kolonyalizm ve şarkiyatçılık dönemlerinden öncesine gittiğini göstermektedir.

Öte yandan bu makale Osmanlı seçkinlerinin imparatorluğun bir kısmını teşkil eden bir grubu, toptan - günümüzden bakıldığında özcü denebilecek - şekilde ele almasının kökenlerini kısıtlı bir düzeyde incelemiştir. Osmanlı vakanüvislerinin söylemleri özelinde bir yandan Osmanlı ordusunun önemli bir kısmını teşkil eden “başbozuklar”, öte yandan da İstanbul’daki yeniçerilerin başını çektiği birçok isyanda - Osmanlı vakanüvislerince - öne çıkan “fesat” gruplar ve ayrıca gerek geç İslamlaşmanın gerekse de gizli Hıristiyanlık gibi “dinî” hususlarda Osmanlı din çerçevesine göre esneklik gösteren kimi cemaatler olarak ciddi farklılıklar arz eden bir topluluğun “ırk” yahut “ulus” gibi modern mefhumlardan henüz bahsedilemeyecek bir dönemde bu şekilde genelleştirilmesi oldukça ilginçtir. Bu bağlamda, bu çalışma Osmanlı seçkinlerinin düşünce dünyasında etkili olmuş Halduncu düşüncenin “Arnavutlar” başta olmak üzere sair konargöçer topluluklara şümul edilmiş, olumlu ve olumsuz ilişkilendirmeler arasında seyreden söylemler üzerindeki etkisini incelemiştir. Bu düşünceyle şekillenmiş hadari-bedevi ikiliğinin şekillendirdiği “Arnavut” terimine yüklenen olumlu ve olumsuz anlamlarına ilişkin söylemin yanında, Osmanlı seçkinlerinin bu terim üzerinden geliştirdikleri - siyasî konjonktüre göre de şekillenmiş - söylemleri kendi siyasî çıkarlarının da bir ürünüydü ve hâliyle değişiklik göstermekteydi. Bu açıdan bakıldığında 18. yüzyıldaki Osmanlı seçkinlerinin düşüncesindeki “Arnavut” algısı ve bununla ilişkili sıfatlar büyük ölçüde Osmanlı hükûmetinin siyasî ve askerî çıkarlarına koşturarak gelişmişti.

18. yüzyılda bu şekilde değişkenlik arz eden “Arnavut” söylemini inceleyerek bu çalışma bu tabir ile ilişkilendirilen dilin 19. yüzyılın öncesine gittiğini göstermiştir. Osmanlı kamu düzeni, ordusu ve dinî anlayışına yönelik Osmanlı seçkinlerinin kanaatleri üzerinden şekillenen bu söylem, 19. yüzyılda reformlar karşısında direnç gösteren “Arnavut” teriminin Osmanlı devlet yetkililerince damgalanmasıyla ortaya çıkan daha kati söylemin temelini oluşturmaktadır. 18. yüzyılda, “düzen,” “temizlik,” “ahlâk” ve “sınıf” gibi mefhumlar üzerinden - diğer birçok topluluk için de söz konusu olabilecek Osmanlı seçkinlerinin “Arnavut” terimine yükledikleri anlamlar,

**BİR TERİM OLARAK “ARNAVUT”: 18. YÜZYIL OSMANLI DÜŞÜNCESİNDE
ARNAVUTLAR**

19. yüzyıldaki merkezîleşme ve modernleşme reformları sırasında değişse de bunlar arasında “düzen”e ilişkin olanların çok değişiklik geçirmediğini belirtmek gerekir. “Arnavut” terimiyle Osmanlı seçkinlerinin kurdukları bağlantılar 18. yüzyıldan 19. yüzyıla geçişte Osmanlı düşünce dünyasının dönüşümünü sunmaktadır. Bu çok daha kapsamlı bir çalışmaya konu olabilecek olsa da Osmanlı müesses nizamının temsilcilerinin başta Arnavutlar olmak üzere birçok Osmanlı topluluğunu pejoratif sıfatlarla ilişkilendirdiği dil, “modern” ideolojiler öncesinde de Osmanlı hükûmetinin etnik, coğrafi ve sınıfsal hassasiyetleriyle gelişmiş özgün bir devlet söylemi olarak, 19. yüzyılda kurulacak devlet söyleminin temellerinden birini teşkil etmekteydi.

KAYNAKÇA

ABOU-EL-HAJ, Rifaat A., *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, Leiden 1984.

AKSAN, Virginia H., “Mobilization of warrior populations in the Ottoman context, 1750-1850”, *Fighting for a Living: A Comparative Study of Military Labour 1500-2000*, (ed.) Erik Jan Zürcher, Amsterdam University Press, Amsterdam 2013, ss. 331-52.

———, “Ottoman Military Recruitment Strategies in the Late Eighteenth Century”, *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775-1925*, (ed.) Erik Jan Zürcher, I. B. Tauris, Londra 1999, ss. 21-39.

AKTEPE, M. Münir, *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1958.

ANASTASOPOULOS, Antonis, “Albanians in the Eighteenth-Century Ottoman Balkans”, *The Ottoman Empire, the Balkans, the Greek Lands: Toward a Social and Economic History*, (ed.) Elias Kolovos, Phokion Kotzageorgis, Sophia Laiou ve Marinos Sariyannis, Isis Press, İstanbul 2007, ss. 37-47.

UĞUR BAYRAKTAR

ANETSHOFER, Helga, “Are You From Çorum?": Derogatory Attitudes Toward the “Unruly Mob” of the Provinces as Reflected in a Proverbial Saying”, *Disliking Others: Loathing, Hostility, and Distrust in Premodern Ottoman Lands*, (ed.) Hakan T. Karateke, H. Erdem Çıpa ve Helga Anetshofer, Academic Studies Press, Boston 2018, ss. 321-33.

ANSCOMBE, Frederick F., “Albanians and “Mountain Bandits””, *The Ottoman Balkans, 1750-1830*, (ed.) Frederick F. Anscombe, Markus Wiener Publishers, Princeton, NJ 2006, ss. 87-113.

BALTACIOĞLU BRAMMER, Ayşe, “One Word, Many Implications: The Term ‘Kızılbaş’ in the Early Modern Ottoman Context”, *Ottoman Sunnism*, (ed.) Vefa Erginbaş, Edinburgh University Press, Edinburgh 2019, ss. 47-70.

BAŞARAN, Betül, *Selim III, Social Control and Policing at the End of the Eighteenth Century: Between Crisis and Order*, Brill, Leiden 2014.

BAŞARAN, Betül, KIRLI, Cengiz, “Some Observations on İstanbul’s Artisans During the Reign of Selim III (1789-1808)”, *Bread from the Lion’s Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities*, (ed.) Suraiya Faroqhi, Berghahn, New York, Oxford 2015, ss. 259-77.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, (ed.), *Destâri Sâlih Tarihi: Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1962.

BERKER, Aziz, “Mora İhtilâli Tarihçesi veya Penah Ef. Mecmuası IV”, *Tarih Vesikaları*, Cilt 2, Sayı 10, 1942, ss. 309-20.

BLUMI, Isa, “The Commodification of Otherness and the Ethnic Unit in the Balkans: How to Think about Albanians”, *East European Politics and Societies*, Cilt 12, Sayı 3, 1998, ss. 527-69.

CEZAR, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul 1965.

COON, Carleton S., *The Mountains of Giants: A Racial and Cultural Study of the North Albanian Mountain Ghegs*, Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology, Cambridge, MA 1950.

BİR TERİM OLARAK "ARNAVUT": 18. YÜZYIL OSMANLI DÜŞÜNCESİNDE
ARNAVUTLAR

DAM, Casparten, "How to Feud and Rebel: 1. Violence-values among the Chechens and Albanians", *Iran & The Caucasus*, Cilt 14, Sayı 2, 2010, ss. 331-65.

DURHAM, Mary Edith, *High Albania and Its Customs in 1908*, Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Londra 1909.

———, *Some Tribal Origins, Laws, and Customs of the Balkans*, George Allen & Unwin, Londra 1928.

EGRO, Dritan, *Islam in Albanian Lands During the First Two Centuries of the Ottoman Rule*, Bilkent University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Halil İNALCIK, Ankara 2003.

ELSIE, Robert, *Historical Dictionary of Albania*, The Scarecrow Press, Lanham 2010.

ERDEM, Y. Hakan, "Perfidious Albanians and Zealous Governors: Ottomans, Albanians and Turks in the Greek War of Independence", *Ottoman Rule and the Balkans, 1760-1850. Conflict, Transformation, Adaptation*, (ed.) Antonis Anastasopoulos and Elias Kolovos, University of Crete, Rethymno 2007, ss. 213-240.

ERGIN, Nina, "The Albanian Tellâk Connection: Labor Migration to the Hammams of 18th-Century İstanbul, Based on the 1752 *İstanbul Hamâmları Defteri*", *Turcica*, Sayı 43, 2011, ss. 231-56.

———, "Mapping İstanbul's Hammams of 1752 and Their Employees", *Bread from the Lion's Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities*, (ed.) Suraiya Faroqhi, Berghahn, New York - Oxford 2015, ss. 108-35.

ESMER, Tolga U., "The Confessions of an Ottoman 'Irregular': Self-Representation and Ottoman Interpretive Communities in the Nineteenth Century", *Journal of Ottoman Studies*, Sayı 44, 2014, ss. 313-340.

FAROQHI, Suraiya, "Migration into Eighteenth-Century 'Greater İstanbul' as Reflected in the Kadi Registers of Eyüp", *Turcica*, Sayı 30, 1998, ss. 163-83.

UĞUR BAYRAKTAR

FLEMING, Katherine Elizabeth, *The Muslim Bonaparte: Diplomacy and Orientalism in Ali Pasha's Greece*, Princeton University Press, Princeton - NJ 1999.

FRANTZ, Eva Anna, "Catholic Albanian Warriors for the Sultan in Late-Ottoman Kosovo: The Fandi as a Socio-Professional Group and Their Identity Patterns", *Conflicting Loyalties in the Balkans: The Great Powers, the Ottoman Empire and Nation-Building*, (ed.) Hannes Grandits, Nathalie Clayer ve Robert Pichler, I. B. Tauris, Londra 2011, ss. 182-201.

FRASHËRI, Sami, *Besa yahud Ahde Vefa*, Matbuat-ı Ceyyide, İstanbul 1292 [1875].

GINGERAS, Ryan, *Sorrowful Shores: Violence, Ethnicity, and the end of the Ottoman Empire, 1912-1923*, Oxford University Press, Oxford 2009.

GINIO, Eyal, "The Administration of Criminal Justice in Ottoman Selânik (Salonica) during the Eighteenth Century", *Turcica*, Cilt 30, 1998, ss. 185-209.

İLHAN, M. Mehdi, "Patrona Halil İsyanı Yayınlanmamış Bir Yazmanın Değerlendirilmesi", *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi: Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2009, ss. 603-22.

İNALCIK, Halil, "Arnawutluk," *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition, (ed.) P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel ve W.P. Heinrichs, Leiden: Brill, 1960, ss. 649-58.

———, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire", 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, Cilt VI, 1980, ss. 283-337.

KAFADAR, Cemal, "Janisaries and Other Riffraff of Ottoman İstanbul: Rebels without a Cause?", *International Journal of Turkish Studies*, Cilt 13, Sayı 1-2, 2007, ss. 113-34.

KALESHI, Hasan, "Türkler'in Balkanlar'a Girişi ve İslâmlaştırılma: Arnavud Halkının Etnik ve Millî Varlığının Korunmasının Sebepleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10-11 (1979-1980), ss. 177-94.

BİR TERİM OLARAK "ARNAVUT": 18. YÜZYIL OSMANLI DÜŞÜNCESİNDE
ARNAVUTLAR

KARAHASANOĞLU, Selim, *A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)*, State University of New York, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Donald Quataert, Binghamton 2009.

KASABA, Reşat, *A Moveable Empire: Ottoman Nomads, Migrants, and Refugees*, University of Washington Press, Seattle 2009.

KIRMIZI, Abdulhamit, "Going round the province for progress and prosperity: inspection tours and reports by late Ottoman governors", *Studies in Travel Writing*, Cilt 16, Sayı 4, 2012, ss. 387-401.

KONRAD, Felix, "Coping with "the Riff-Raff and Mob": Representations of Order and Disorder in the Patrona Halil Rebellion (1730)", *Die Welt des Islams*, Cilt 54, Sayı 3/4, 2014, ss. 363-98.

KUNT, Metin Ibrahim, "Ethnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth-Century Ottoman Establishment", *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 5, Sayı 3, 1974, ss. 233-39.

Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, (ed.) Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000.

MURPHEY, Rhoads, *Ottoman Warfare, 1500-1700*, UCL Press, Londra 1999.

OLSON, Robert W., "The Esnaf and the Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics?", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Cilt 17, Sayı 3, 1974, ss. 329-44.

ÖZKAYA, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.

———, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1983.

REINKOWSKI, Maurus, "Gewohnheitsrecht im multinationalen Staat: Die Osmanen und der albanische Kanun", *Rechtspluralismus in der Islamischen Welt: Gewohnheitsrecht zwischen Staat und Gesellschaft*, (ed.) Michael Kemper ve Maurus Reinkowski, de Gruyter, Berlin 2005, ss. 121-42.

UĞUR BAYRAKTAR

———, “The Imperial Idea and Realpolitik - Reform Policy and Nationalism in the Ottoman Empire”, *Comparing Empires: Encounters and Transfers in the Long Nineteenth Century*, (ed.) Jörn Leonhard and Ulrike von Hirschhausen, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2011, ss. 453-71.

RRUGA, İllir, “İskender Bey İsyanlarının Dinî Boyutu ve Papalıkla İlişkileri”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt 21, Sayı 53, 2018, ss. 175-202

———, “Osmanlı İdaresinde Arnavutluk'ta Görülen Kripto (Gizli) Hristiyanlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, Sayı 2, 2020, ss. 1237-1268.

SANDWICH, John Montagu Earl, *A Voyage Performed by the Late Earl of Sandwich Round the Mediterranean in the Years 1738 and 1739*, T. Cadell Jun and W. Davies, Londra 1739.

SARIYANNIS, Marinos, “Mobs, Scamps and Rebels in Seventeenth-Century İstanbul: Some Remarks on Ottoman Social Vocabulary”, *International Journal of Turkish Studies*, Sayı 11, 2005, ss. 1-15.

———, “Ottoman Ibn Khaldunism Revisited: The Pre-Tanzimat Reception of the Muqaddima, from Kınalızade to Şanizade”, *Political Thought and Practice in the Ottoman Empire: Halcyon Days in Crete IX*, (ed.) Marinos Sariyannis, Crete University Press, Rethymno 2019, ss. 251-86.

———, “Unseen Rebels: The ‘Mob’ of İstanbul as a Constituent of Ottoman Revolt, Seventeenth to Early Nineteenth Centuries”, *Turkish Historical Review*, Cilt 10, Sayı 02-03, 2020, ss. 155-88.

Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi: Sâmi ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte, 1730-1744*, (ed.) Mesut Aydın, Kitabevi, İstanbul 2007.

Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi Mürî't-Tevârih*, 1. Cilt, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.

ŞAŞMAZER, Lynne M., “Policing Bread Price and Production in Ottoman İstanbul, 1793-1807”, *Turkish Studies Association Bulletin*, Cilt 24, Sayı 1, 2000, ss. 21-40.

BİR TERİM OLARAK "ARNAVUT": 18. YÜZYIL OSMANLI DÜŞÜNCESİNDE
ARNAVUTLAR

SCHWANDNER-SIEVERS, Stephanie, "Humiliation and Reconciliation in Northern Albania: The Logics of Feuding in Symbolic and Diachronic Perspectives", *Dynamics of Violence: Processes of Escalation and De-Escalation in Violent Group Conflicts*, *Sociologus*, (ed.) Georg Elwert, Stephan Feuchtwang ve Dieter Neubert, Duncker & Humblot, Berlin 1999, ss. 133-52.

ŞİMŞEK, Veysel, "The First 'Little Mehmeds': Conscripts for the Ottoman Army, 1826-53", *The Journal of Ottoman Studies*, Sayı 44, 2014, ss. 265-311.

SKENDI, Stavro, "Crypto-Christianity in the Balkan Area under the Ottomans", *Slavic Review*, Cilt 26, Sayı 2, 1967, ss. 227-246.

SKIOTIS, Dennis N., "From Bandit to Pasha: First Steps in the Rise to Power of Ali of Tepelen, 1750-1784", *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 2, Sayı 3, 1971, ss. 219-244.

———, "Mountain Warriors and the Greek Revolution", *War, Technology and Society in the Middle East*, (ed.) V. J. Parry ve M. E. Yapp, Oxford University Press, Londra - New York 1975, ss. 308-329.

SMITH, G., *A Particular Account of the Two Rebellions which happen'd at Constantinople in the Years MDCCXXX, and MDCCXXXI. At the Deposition of Achmet the Third, and the Elevation of Mahomet the Fifth: Composed from the Original Memorials drawn up in Constantinople: With Remarks, Explaining the Names, Offices, Dignities of the Port*, 1737.

SOMEL, Selçuk Akşin, "The Problem of Crypto-Christians in Albania during the Hamidian Period", *Tarihte Güney-Doğu Avrupa: Balkanolojinin Dünü, Bugünü ve Sorunları*, (ed.) Levent Kayapınar, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1999, ss. 117-125.

TÜRKAN, Ahmet, *Osmanlı'da Kripto Hristiyanlar*, Kitabevi, İstanbul 2012.

UNAT, Faik Reşit, (ed.), *1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser: Abdi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1943.

UĞUR BAYRAKTAR

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, 4. Cilt, 1. Bölüm Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1961.

VOELL, Stéphane, (ed.), *Traditional Law in the Caucasus: Local Legal Practices in the Georgian Lowlands*, Curupira, Marburg 2016.

YILDIZ, Gültekin, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi, İstanbul 2009.

ZARINEBAF, Fariba, *Crime and Punishment in İstanbul, 1700-1800*, University of California Press, Berkeley 2011.

ZHELYAZKOVA, Antonina, "Islamization in the Balkans as an Historiographical Problem: The Southeast-European Perspective", *The Ottomans and the Balkans: A Discussion of Historiography*, (ed.) Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi, Brill, Leiden 2002, ss. 223-66.

ZÜRCHER, Erik Jan, "Introduction: Understanding Changes in Military Recruitmen and Employment Worldwide," *Fighting for a Living: A Comparative Study of Military Labour 1500-2000*, (ed.) Erik Jan Zürcher, Amsterdam University Press, Amsterdam 2013, ss. 11-43.